

KISS TAMÁS

Drávaszögi mozaik. Nemzetiségi egyenlőtlenségek és kisebbségi stratégiák Horvátország magyarlakta településein

A vizsgálatról

Kettőezerkilenc nyarán az Európai Összehasonlító Kisebbség kutató Közalapítvány keretén belül¹ lehetőségünk nyílt a horvátországi magyarlakta területeken egy kérdőíves adatfelvétel végrehajtására.² A vizsgálat két fő területre fókuszált: (1) a társadalmi egyenlőtlenségek és az etnicitás viszonyára (az etnikai rétegződési rendszerre), illetve (2) az etnikumközi érintkezés (keveredés) következményeire. A vizsgálat – leginkább a kérdőív és a kutatási koncepció – közvetlen előzményei között az *Életünk Fordulópontjai – Erdély* vizsgálatot,³ illetve Gyurgyík László szlovákiai asszimilációvizsgálatát⁴ kell megemlítenünk.

Az eredeti koncepció az volt, hogy a teljes horvátországi magyar közösségre reprezentatív mintát alakítunk ki. Erről az elképzelésről azonban hamar letettünk. Egyrészt ugyanis a magyar településterület-től távol élő szórványok (Tengermellék, Közép-Horvátország, Szlavónia) kérdőíves vizsgálata meghaladta volna az anyagi lehetőségeinket. Másrészt úgy éreztük, hogy a kutatási témánk vizsgálatához elengedhetlen

¹ A vizsgálat ötletét Törzsök Erika vetette fel. A vizsgálat megvalósításában jelen tanulmány szerzője mellett Kondor Tamás és Gyurgyík László vett részt. Kondor Tamás szervezte az adatfelvételt, illetve szintén a projekt keretei között elkészített egy fejlesztési stratégiát. Gyurgyík László a kérdőív összeállításban nyújtott segítséget. A vizsgálat teljes anyaga reményeink szerint Horvátországban kerül kiadásra.

² A horvátországi magyarokra vonatkozóan kevés vizsgálat született. Az utóbbi két évtized magyarországi társadalomtudományos munkái közül az Arday Lajos által szerkesztett átfogó kötetet, Gereben Ferenc kérdőíves vizsgálatát, illetve Sebők László demográfiai/nemzetiségstatisztikai írásait emelhetjük ki. Lásd Arday 1994; Gereben é.n.; Sebők 2003, 2004.

³ A vizsgálatot 2006-ban a KSH – Népeségtudományi Kutatóintézet kezdeményezte (lásd Spéder szerk. 2009).

⁴ Lásd Gyurgyík 2004

az adatfelvétel kiterjesztése más nemzetiségekre (horvátokra, szerbekre). Így végül a kutatást Dél-Baranyára és Kelet-Szlavóniára szűkítettük, ahonnan kiválasztottunk részben magyarulta 18 települést,⁵ és ezek teljes népességére vettünk mintát. Eredményeink nem terjeszthetők ki a vizsgált településeknél tágabb népességre, de az adatfelvétel relevanciáját növeli, hogy a szóban forgó településeken él a dél-baranyai és kelet-szlavóniai magyarok fele, ha pedig Eszéket és Vukovárt nem számoljuk, közel kétharmada. Az így meghatározott településfűzér nagykorú népessége 16 118, akiknek 34,4 százaléka szerepelt a magyar választói névjegyzéken.⁶ A vizsgálat során 600 horvát és 600 magyar nyelvű kérdőívet kérdeztünk le,⁷ majd az adatbázist a népesség tényleges nemzetiség, életkor és településkategória szerinti megoszlásai szerint súlyoztuk.⁸ A súlyozott minta 49,9 százaléka horvát, 35,5 százaléka magyar és 12,8 százaléka szerb nemzetiségű. Az 1,8 százaléknyi egyéb kategóriába néhány magát romának, illetve németnek/svábnak valló személy került.

Dél-Baranya, illetve Kelet-Szlavónia, ahol a horvátországi magyarok jelentős része él, az etnikumközi viszonyok szempontjából érdekes kutatási területnek ígérkezett. Az eredetileg négy meghatározó etnikum által lakott terület történelme a XX. század második felében tragikusan alakult. A második világháborút követően a német lakosság jelentős részét

⁵ Ezek négy kategóriába sorolhatók: (1) a 10 százalékban magyar kisváros, Pélmonostor (Beli Manastir); (2) magyar dominanciájú települések (legalább 70 százalékban magyar) Sepse (Kotlina), Újbezdán (Novi Bezdán), Kórógy (Korođ), Csúza (Suza), Laskó (Lug), Kopács (Kopačevo), Várdaróc (Vardarac), Vörösmart (Zmajevac); (3) paritásos (30-70 százalékban magyar) települések Nagybodolya (Podolje), Kiskőszeg (Batina), Szentlászló (Laslovo), Kő (Kamenac), Haraszti (Hrastin); (4) magyar kisebbségű települések (30 százalék alatti a magyarok aránya) Karancs (Karanac), Darázs (Draž), Hercegszőlős (Kneževi Vinogradi), Erdőd (Erdut).

⁶ A horvát választójogi törvény a szerbek számára három, a magyarok és az olaszok számára egy-egy, míg a csehek és a szlovákok számára egy közös parlamenti helyet tart fenn, emellett pedig az albánok, bosnyákok, szlovének és macedónok szintén egy közös képviselőt tarthatnak fel. A fenntartott helyekre kiírt választásokon a választók egy névjegyzék alapján szavazhatnak (Meier 2007: 14; Székely 2008: 22).

⁷ A kérdezettek kiválasztásában ún. léptékes módszert alkalmaztunk, vagyis a kérdezőknek előre megadott utcákban, előre meghatározott kezdőpont és lépték szerint kellett a háztartásokat kiválasztaniuk. A háztartáson belül a kérdés nem, illetve életkor szerinti kvóták alapján történt.

⁸ A településkategóriákat lásd a 3. lábjegyzetben. A súlyozásra azért volt szükség, mert Pélmonostoron a neki arányosan megfelelő esetszámnál kevesebb horvát kérdőívet kérdeztünk le. Erre azért volt szükség, hogy a többi kategóriában is maradjon elemezhető esetszám.

evakuálták a visszavonuló német csapatok. Az otthon maradókat a jugoszláv hatóságok deportálták, majd elvándorlásra készítették (lásd Kovačić 2008). A következő tragikus epizódot a jugoszláv szecessziós háborúk jelentik, amikor a térség a Krajnai Szerb Köztársaság autoritása alá került, ami a magyar és horvát lakosság többségének menekülését vonta maga után. A horvát fennhatóság 1998-ban állt helyre, két éves ENSZ igazgatást követően. Ez az esemény újabb radikális változást jelentett, hisz a menekültek többsége visszatért a területre. Baranya és Kelet-Szlávia azon területek közé tartozik, amelyeket a horvát hadsereg nem fegyverrel foglalt vissza. Ez egyben azt is jelenti, hogy a térségben a horvát szuverenitás visszaállítása nem jelentette a szerb etnikai jelenlét végét.

Az etnikai egyenlőtlenségi rendszer

Az etnikai egyenlőtlenségi rendszer kifejezés Lenski (1966; 1997) etnikai osztályrendszer fogalmához kötődik. Lenski amellet érvelt, hogy amennyiben az etnicitás meghatározza a különböző erőforrásokhoz való hozzáférést, akkor azt, mint a társadalmi rétegződés egyik releváns tényezőjének kell tekintenünk. A tanulmány első fejezete ezt a kérdést vizsgálja. Egyenlőtlene az erőforrásokhoz való hozzáférés magyarok, horvátok és szerbek között Dél-Baranyában és Szlavóniában, illetve milyen társadalmi pozícióval rendelkeznek az egyes csoportok.

Regionális egyenlőtlenségek

Az általunk vizsgált terület Horvátországon belül periférikus régió. A regionális egyenlőtlenségek szerkezete még a jugoszláv időkből eredeztethető. Miközben Horvátország GDP-je meghaladta a szövetségi átlagot (Allock 2002), az országon (tagköztársaságon) belüli egyenlőtlenségek igen jelentősek voltak. Ez a hetvenes évekig a főváros környékére és a tenger mellékre koncentrált iparosítás következménye volt. Ezt követően a gazdaságfejlesztés iránya a szolgáltatások, kiváltképp a turizmus irányába tolódott el, ami azonban szintén a tengerparti sávot, illetve az oda vezető utak mentén fekvő területeket hozta előnyös helyzetbe.

Az országon belüli regionális különbségek részben az egyes egymástól nagyon távoli és eltérő területek földrajzi adottságaival, részben pedig fekvésükkel és az infrastruktúráis ellátottsággal magyarázhatók

(Pavlacivić–Koči–Pejnović 2005: 7). Kelet-Szlavónia a hátrányos helyzetű területek közé tartozik. Eszék-Baranya megyében, ahova a mintába kerülő települések túlnyomó többsége esik, 2007-ben a GDP a horvát átlag 76,5%-a volt, a zágrábi értéknek pedig csak a felét érte el. Tekintetbe véve, hogy a gazdasági fejlettség különbségei a kisebb települések és a nagyvárosok között legalább akkorák, mint az egyes megyék között, kijelenthetjük, hogy Dél-Baranya, ahol nincsen egyetlen nagyobb város sem, a megyén belül is periférikus helyzetű. Vukovár-Szerém megyében, ahova a vizsgált települések közül Kórógy és Szentlászló tartozik, az Eurostat adatai szerint még alacsonyabb a GDP: a horvát átlag kétharmada.

A kelet-szlavóniai régió gazdasági alulfejlettségét egyéb mutatók mentén is megragadhatjuk. A két megyében például jóval az átlag alatti az iskolázottság és az átlagkereset, illetve az átlag feletti a munkanélküliség és a mezőgazdasági népesség, illetve az időskorúak aránya (World Bank 2006).

Iskolai végzettség, foglalkoztatottság, munkaerő-piaci pozíciók

Az *iskolai végzettség* és a munkaerő-piaci pozíciók vizsgálatakor nem feledhetjük tehát, hogy egy gazdasági szempontból periférikus régióval van dolgunk.

1. táblázat. A minta iskolai végzettség szerinti megoszlása nemzetiség szerint

	Horvátország	„Drávaszög” 2009			
	(2001)	Teljes minta	Magyar	Horvát	Szerb
Nincs 8 általános	19,8%	8,0%	10,5%	6,0%	6,6%
8 általános	17,8%	21,0%	29,0%	15,0%	19,7%
Középfokú	53,2%	64,2%	55,0%	72,0%	63,2%
Felsőfokú	9,2%	6,8%	5,4%	7,0%	10,5%

A teljes minta 8 százaléka nem végzett általános iskolát sem, 21 százaléka általános iskolai, 64,2 százaléka középfokú⁹, 6,8 százaléka pedig felsőfokú végzettséggel rendelkezik.¹⁰ Nemzetiség szerint egyértelműen

⁹ A középfokú végzettség különböző kategóriáit (a 10 osztályos szakiskolát, az érettségit adó szakközépiskolát, illetve a szintén érettségit adó gimnáziumot) összevontuk, hogy a Horvát Statisztikai Hivatal adataival össze tudjuk hasonlítani.

¹⁰ Ezeket az adatokat a 2001-es horvát népszámlálási adatokkal vehetjük össze, nem elfeledve, hogy időközben Horvátországban is lejártszódott egy erőteljes oktatási expanzió.

a magyarok vannak a legkedvezőtlenebb helyzetben. A szerbek körében a felsőfokú végzettséggel rendelkezők aránya a legmagasabb, viszont körükben a legfeljebb általános végzettséggel rendelkezők aránya is felülmúlja a horvátokra jellemző értéket.

2. táblázat. A minta iskolai végzettség szerinti megoszlása nemzetiség és életkor szerint

Életkor	Nemzetiség	Nincs 8 általános	8 álta- lános	Közép- fokú	Felső- fokú
18–34	Magyarok (N=91)	0,0%	15,4%	75,8%	8,8%
	Horvátok (N=158)	0,0%	4,4%	74,7%	20,9%
	Teljes minta (N=272)	0,7%	10,3%	73,5%	15,4%
35–54	Magyarok (N=199)	5,0%	29,6%	60,3%	5,0%
	Horvátok (N=238)	1,2%	16,5%	77,6%	4,7%
	Teljes minta (N=628)	2,7%	20,7%	71,7%	4,9%
55 felett	Magyarok (N=136)	25,7%	37,5%	33,1%	3,7%
	Horvátok (N=114)	28,1%	25,4%	42,5%	4%
	Teljes minta (N=299)	25,8%	31,4%	38,8%	4,0%

Kor szerinti bontásban a nemzetiségi különbségek még élesebben megmutatkoznak. A fiatalok között egyértelmű a magyarok hátránya, ami az általános iskolát végzettek magasabb és a felsőfokon képzetek alacsonyabb arányában nyilvánul meg. A középkorúak esetében a magyarok hátrányos helyzete a középfokú végzettséggel rendelkezők alacsonyabb arányában mutatkozik meg.

A foglalkoztatottság tekintetében két metszetben érdemes az összehasonlítást elvégezni: egyrészt a teljes, másrészt az aktív korú népességre. Ez utóbbit a 20–45 évesekre szűkítettük.

A teljes népesség körében a foglalkoztatottak aránya 39,5 százalék, a foglalkoztattak többsége (78,7 százalék) alkalmazott. Nemzetiségi bontásban a foglalkoztatottak aránya a szerbek körében egyértelműen alacsonyabb az átlagnál (21,6%), míg a magyarok (41,2) és a horvátok (43,8) között lényegében nincsenek különbségek.

3. táblázat. A minta megoszlása gazdasági aktivitás szerint (Teljes népesség)

	<i>Teljes minta</i> (<i>N=1198</i>)	<i>Magyarok</i> (<i>N=421</i>)	<i>Horvátok</i> (<i>N=600</i>)	<i>Szerbek</i> (<i>N=153</i>)
Alkalmazott	31,1	29,7	35,3	19,0
Vállalkozó, önálló	8,4	10,5	8,5	2,6
Foglalkoztatott összesen	39,5	41,2	43,8	21,6
Nyugdíjas	31,6	31,8	29,7	39,9
Tanuló	3,5	3,6	4,0	1,3
Alkalmi munkából él	0,8	1,4	0,3	0,0
Gyes	1,3	0,7	1,5	2,6
Munkanélküli	11,9	9,3	11,3	17,6
Háztartásbeli	9,3	9,5	8,0	15,7
Egyéb inaktív	2,2	3,6	1,3	1,3
Inaktív összesen	60,5	59,8	56,1	78,4

A különbségek akkor is megmaradnak ha a 20–45 évesekre szűkítjük az elemzést. A szerbek esetében a foglalkoztatottak aránya csupán fele a teljes népességre jellemző értéknek.

4. táblázat. A minta megoszlása gazdasági aktivitás szerint (20–45 évesek)

	<i>Teljes minta</i> (<i>N=706</i>)	<i>Magyarok</i> (<i>N=246</i>)	<i>Horvátok</i> (<i>N=378</i>)	<i>Szerbek</i> (<i>N=82</i>)
Alkalmazott	46,7	47,2	50,3	29,3
Vállalkozó, önálló	10,9	15,0	10,1	2,4
Foglalkoztatott összesen	57,6	62,2	60,4	31,7
Nyugdíjas	9,5	6,5	10,8	12,2
Tanuló	3,3	3,7	3,7	0,0
Alkalmi munkából él	1,0	2,0	0,5	0,0
Gyes	1,7	1,2	1,3	4,9
Munkanélküli	13,5	11,4	13,0	22,0
Háztartásbeli	12,2	11,0	9,5	28,0
Egyéb inaktív	1,3	2,0	0,8	1,2
Inaktív összesen	42,5	37,8	39,6	68,3

A magyarok foglalkoztatottsági aránya ezzel szemben nem alacsonyabb a horvátokra jellemző értéknél. A különbség nem ebben, hanem a foglalkoztatottak státusában nyilvánul meg.

5. táblázat. A foglalkoztatottak megoszlása foglalkozási státus szerint

	<i>Teljes minta (N=473)</i>	<i>Magyarok (N=175)</i>	<i>Horvátok (N=257)</i>
Önálló, vállalkozó	10,6	16,6	5,4
Szaktmunkás	39,3	29,7	44,7
Betanított és segédmunkás	19,2	25,7	16,3
Vezető beosztású (alsó-, közép és felsővezető)	19,5	9,7	25,3
Szellemi	6,3	8,6	5,4
Irodai	4,9	9,7	2,3
Még nem dolgozott	0,2	0,0	0,4

A magyarok között az önállók és vállalkozók (gazdák, kisiparosok), a segédmunkások és az irodai alkalmazottak vannak felülreprezentálva. Ez utóbbi két réteg nagyobb aránya a magyarok alacsonyabb képzettségével is összefügg. A horvátok között a szaktmunkások, illetve a vezető beosztásúak képviselnek nagyobb arányt. Ez utóbbiak között sok az állami alkalmazott, többen dolgoznak a határőrségnél, illetve a horvát hadseregben és rendőrségnél.

Anyagi és jövedelmi helyzet

Jövedelmi egyenlőtlenségek

A kérdőívben a kérdeztettek saját, illetve a család teljes nettó jövedelmére kérdeztünk rá. Az egyéni jövedelem esetében 23, a háztartások esetében 24 százalékuk nem válaszolt erre a kérdésre. A Horvát Központi Statisztikai Hivatal adatai szerint a legálisan foglalkoztatottak átlagbérére 2009 májusában nettó 5329 kuna (730 euró) volt. Adataink szerint a drávaszögi foglalkoztatottak esetében az átlagkereset a horvátországi érték 74 százaléka, 3995 kuna (546 euró) volt. Az átlagok szintjén

a horvát nemzetiségű foglalkoztatottak jövedelme valamivel magasabb volt a magyarokénál. A szerbek esetében az alacsony esetszám miatt ilyen átlagot nem számolhattunk.

6. táblázat. A foglalkoztatottak átlagjövedelme (2009 május)

<i>Horvátországi átlag*</i>	5330
Drávaszög	3995
Magyarok	3858
Horvátok	4090

*Croatian Central Bureau of Statistics

A következőkben a jövedelmi egyenlőtlenségeket a háztartások *egy főre eső ekvivalens (nettó) jövedelme* segítségével vizsgáljuk.¹¹ Ez alapján határoztuk meg a (1) jövedelmi ötödöket, illetve (2) a jövedelmi szegénységet.

A *jövedelmi ötödöket* egyszerűen úgy alkottuk meg, hogy a teljes mintát az egy főre eső ekvivalens jövedelem alapján öt egyenlő kategóriába soroltuk. Az egyes ötödök a következő (nettó egy főre eső ekvivalens) jövedelmi szintekkel jellemezhetők:

7. táblázat. A jövedelmi ötödöket jelölő jövedelmi kategóriák és az egyes ötödök átlagos jövedelme

<i>Jövedelmi ötödök</i>	<i>Kategóriahatárok</i>	<i>Átlag (kuna)</i>	<i>Átlag (euró)</i>
Alsó ötöd	1243 kuna alatt	799	109
Alsó-közép	1244-1821 kuna	1568	214
Középső ötöd	1822-2344 kuna	2106	288
Felső-közép	2345-2968 kuna	2641	361
Felső ötöd	2969 kuna felett	4490	614
<i>Teljes minta</i>		<i>2325</i>	<i>318</i>

¹¹ Képlete: $J_{\text{ekv}} = \text{háztartás jövedelme} / N^{0,73}$, ahol N a háztartásban élők száma. (Kapitány-Spéder 2004: 15) A mutató figyelembe veszi, hogy a nagyobb méretű háztartások esetében ugyanannak az életszínvonalnak az eléréséhez kisebb egy főre eső jövedelem szükséges (például a fűtésszámla nem feltétlenül változik, ha még egy gyermek érkezik a családba).

A *jövedelmi szegénységnek* azokat tekintettük, akiknél az egy főre eső ekvivalens jövedelem nem érte el a teljes népességre mért átlag felét. (Kapitány–Spéder 2004: 15–16) Megjegyzendő, hogy ez a szegénység egy relatív (vagyis a belső jövedelmi viszonyoktól függő) mutatója, ami egyben a jövedelmi egyenlőtlenségek fontos jelzőszáma is. Miután a mintába eső személyek háztartásaiban az egy főre eső ekvivalens átlagjövedelem 2325 kuna, azokat tekintettük jövedelmi szegénynek, akiknél ez az érték nem érte el az 1162 kunát (158 eurót). Így a válaszadók *16,9 százaléka tekinthető jövedelmi szegénynek*. Összehasonlításként Magyarországon a 2001-es Életünk Fordulópontjai vizsgálat szerint a jövedelmi szegények aránya 12,4 százalék volt. (Kapitány–Spéder 2004: 29)

Az átlagok nemzetiségi különbségét szemléltető táblázatból kitűnik, hogy a szerbek helyzete a leginkább kedvezőtlen, míg a magyarok és horvátok között nincs jelentős különbség.

8. táblázat. Az egy főre eső ekvivalens jövedelem nemzetiség szerint

	J_{ekv}	A teljes mintához viszonyítva
Magyarok (N=297)	2322	99,9%
Horvátok (N=486)	2471	106,3%
Szerbek (N=126)	1825	78,5%
Teljes minta (N=925)	2325	

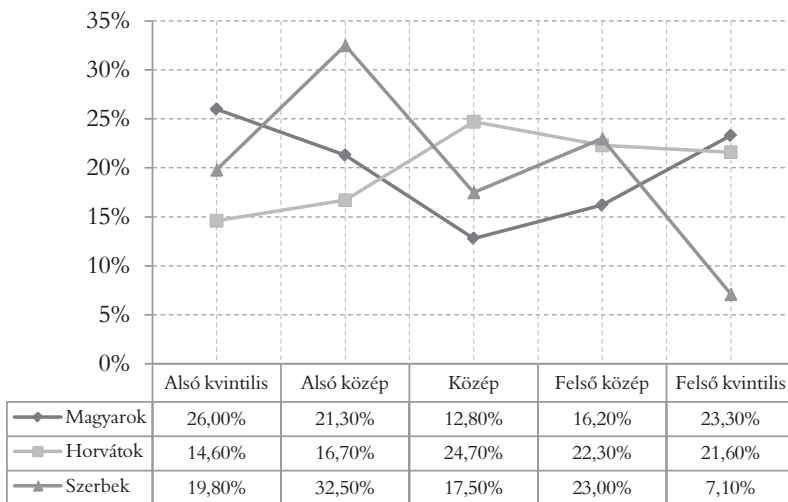
Ha azonban az átlagokon kívül más mutatókat is megvizsgálunk, a horvátok és magyarok között is egy jelentős különbségre bukkanunk. Nevezetesen, minden jel arra utal, hogy a Drávaszögben *a magyar népesség belül a jövedelmi viszonyok jóval polarizáltabbak, mint a horvátok esetében*.

A magyarok esetében a három középső ötödbe tartozik a népesség 50, a horvátok esetében 63, a szerbek esetében 73 százaléka. Ezzel párhuzamosan a magyarok úgy a felső, mind az alsó jövedelmi ötödon belül felülreprezentáltak.

Az egyenlőtlenségek mértékének egy másik lehetséges mutatója a *Gini-index*. Ez a mutató azt fejezi ki, hogy az ekvivalens egy főre jutó jövedelmek összege mennyire egyenlőtlenül oszlik meg az egyes háztartások között. Amennyiben egyáltalán nem lenne jövedelmi egyenlőtlenség, a mutató értéke 0 lenne, amennyiben pedig minden jövedelem egy háztartásban összpontosulna, a mutató értéke 1 lenne. Elmondható,

hogy a Gini-index 0,2 körüli értéke kis egyenlőtlenségi szintre utal, míg 0,4 feletti értékek már szélsőséges jövedelmi polarizációt jeleznek. Kis jövedelmi egyenlőtlenségeket találunk például a skandináv országok, vagy a rendszerváltást megelőzően a kelet-európai országok esetében. Az egyenlőtlenségek a rendszerváltást követően a szocialista tömb minden országában növekedtek. Horvátország esetében egyes kiadványok 0,29-es Gini-index értéket jelölnek meg a 2008-as évre. Az Eurostat adatbázisban azonban egyedül a 2003-as év szerepel, éspedig 0,29-es értékkel. Ez alapján Horvátország a közepes jövedelmi egyenlőtlenséggel jellemezhető országok közé tartozik.

1. ábra. Az egyes jövedelmi ötödökre tartozók aránya nemzetiségenként

A horvátországi és az általunk mért drávaszögi adatokat nem tudjuk számszerűen összevetni, hisz nem ugyanaz vonatkoztatási évünk és az index kiszámításának módszertanában is akad(hat)nak különbségek. Mégis, úgy tűnik, hogy a drávaszögi minta nem jelez kisebb egyenlőtlenségi szintet, mint a teljes Horvátországra vonatkozó adatok.

9. táblázat. A Gini index értéke a teljes, a magyar és a horvát népességre számolva a Drávaközben

<i>Horvátország (2003)*</i>	0,29
Drávaszög	0,34
Magyarok	0,37
Horvátok	0,30

*Eurostat. A horvátországi és drávaközi adatok nem hasonlíthatók össze számszerűen, tendenciákat jeleznek

Vagyis, bár a jövedelmi egyenlőtlenségek egyik fő összetevője az egyes régiók eltérő helyzete, a rosszabb helyzetben lévő régiók társadalmát mégsem kell homogénebbnek elképzelnünk a teljes népességnél. Mi több, a leszakadó régiókban (erős középosztály hiányában és nagyobb számú szegény mellett) nagyobb mértékű lehet a polarizáció. Nemzeti-ségi szempontból elmondható, hogy a magyar népességen belüli polarizáció jóval erősebb, mint a teljes, illetve a horvát népességen belül.

Az egyenlőtlenségek tekintetében a jövedelmi *szegények aránya* is szemléletes mutató. Mint érintettük, a teljes népesség 16,9 százaléka esett ebbe a kategóriába. A magyarok esetében ez az érték 23,6, a szerbekben 18,3 százalék.

10. táblázat. A jövedelmi szegények aránya nemzetiség szerint

	<i>Nem jövedelmi szegény</i>	<i>Jövedelmi szegény</i>
Magyarok (N=297)	76,4	23,6
Horvátok (N=486)	88,5	11,5
Szerbek (N=126)	81,7	18,3
<i>Teljes minta (N=925)</i>	<i>83,1</i>	<i>16,9</i>

A következő táblázat néhány, a jövedelmi viszonyokat befolyásoló változó szerint mutatja a nemzetiségi különbségeket.

11. táblázat. A jövedelmi szegények aránya a magyarok és horvátok esetében néhány alapváltozó szerint

		Összesen	Magyarok	Horvátok
Település- kategória	Pélmonostor (N=428)	11,7	10,0	9,4
	Erős magyar többség (N=200)	26,0	28,4	19,5
	Paritás (N=127)	16,5	20,0	12,7
	Magyar kisebbség	18,9	28,6	14,6
Életkor	Fiatal (N=180)	8,9	15,5	6,3
	Középkorú (N=360)	17,5	20,6	13,6
	Idős (N=385)	20,0	29,3	12,6
Nem	Férfi (N=420)	13,6	21,7	10,7
	Nő (N=506)	19,6	25,8	12,2
Iskolai végzettség	Nincs általános (N=77)	36,4	45,2	21,9
	Általános (N=184)	31,0	31,3	33,3
	Középfokú (N=602)	10,8	17,1	6,2
	Felsőfokú (N=62)	8,2	5,3	12,9
Munkaerő- piaci státus	Alkalmazott (N=314)	3,2	8,3	1,1
	Önálló (N=66)	6,1	7,1	2,9
	Nyugdíjas (N=306)	15,0	24,8	10,3
	Munkanélküli (103)	41,7	62,5	31,4
	Háztartásbeli (N=83)	41,0	43,5	35,1
	Egyéb (N=33)	54,5	11,1	43,5
Összesen (N=920)		16,8	23,5	11,7

Az egyes településkategóriákon belül a jövedelmi szegények eltérő arányt képviselnek. Legkevesebben Pélmonostoron, a 8 ezer lakosú kisvárosban, a dél-baranyai régió központjában vannak, legtöbben az eldugott magyar többségű falvakban. Emellett azonban – Pélmonostort leszámítva – az egyes településkategóriákon belül is megmaradnak a nemzetiségek közötti különbségek. A magyar többségű településeken a magyarok 28, a horvátok 19 százaléka, a paritásos településeken a magyarok 20, a horvátok 13 százaléka, a nem magyar többségű

településeken pedig a magyarok 28, a horvátok 15 százaléka jövedelmi szegény.

Egyértelmű az is, hogy a jövedelmi szegénység *életkor*, illetve *nem*-függő. Az idősök, illetve a nők nagyobb mértékben vannak kitéve a szegénység kockázatának. A nemzetiségi különbségekről ugyanazt mondhatjuk, mint a településkategóriákról, vagyis, a nem és az életkor hatásának kontrollálása után is nagyobb szegénységi kockázattal számolhatunk a magyar válaszadók esetében. Elmondható az is, hogy a magyarok szegénységi kockázata – a kis esetszámú egyéb inaktív kategóriát leszámítva – minden gazdasági aktivitású kategória esetében jóval magasabb.

Anyagi-jóléti helyzet és depriváltság

Az egyenlőtlenségeket a jövedelmi szint mellett az életkörülményekben megtestesülő anyagai helyzet segítségével mértük. Az erre vonatkozó kérdésblokkunkat az *Életünk fordulópontjai* vizsgálatból vettük át, 7, az általános jólétet mérő fogyasztási szokás¹² és 14 tartós fogyasztási cikk¹³ meglétére kérdezve rá.¹⁴

Elmondhatjuk, hogy jelentős nemzetiségi különbség mutatkozik az üdülés tekintetében, amit a horvátok jóval az átlag fölötti arányban tehetnek meg. Emellett a pénzbeli megtakarítások az átlagnál jóval kisebb mértékben jellemzik a szerbeket. A vendéglőben történő vacsorázás gyakoriságát tekintve nem nagy az egyes nemzetiségek közötti eltérés, az mégis jelentős különbség, hogy a magyarok kisebb arányban érzik úgy, hogy anyagi okokból nem vendéglőznek.

¹² A kérdések: Naponta egy tányér meleg ételt elfogyaszt-e? Havonta egyszer meghívja-e barátait vacsorára? Évente egyszer legalább egy hétre elmegy-e üdülni? Havonta legalább 100 Kunát félretesz-e? Rendszeresen vásárol-e új ruhákat? Lecseréli-e előregedett bútorait? Havonta egyszer családjával vendéglőben ebédel-e?

¹³ Ezek a következők voltak: színes tv; telefon/mobil telefon; fürdőszoba; automata mosógép; vízöblítéses WC; vezetékes víz; személygépkocsi; traktor, kaszálógép; videómagnó; számítógép; internet; földgáz/hő-központ; mosogatógép; hétvégi ház.

¹⁴ Mivel az egyes fogyasztási szokások és javak a jólét mellett az életmódra is utalnak, arra is rákérdeztünk, hogy mi a hiány oka: pénzhiány, vagy egyéb ok.

12. táblázat. Melyek azok a dolgok, amelyeket Ön megtesz, megvalósít és melyek azok, amelyeket nem? És ha nem teszi, akkor szeretné, de nem telik rá, vagy nincs szüksége rá?

		<i>Teljes minta (N=1201)</i>	<i>Magyarok (N=427)</i>	<i>Horvátok (N=600)</i>	<i>Szerbek (N=155)</i>	<i>Magyarország (ÉF 2001)*</i>
Naponta egy tányér meleg ételt elfogyaszt?	Igen	99	99	99	99	98
	nem telik rá	0	0	0	0	1
	nincs rá szüksége, egyéb ok	1	1	1	1	1
Havonta egyszer meghívja barátait vacsorára?	Igen	50	51	49	45	24
	nem telik rá	13	11	16	8	14
	nincs rá szüksége, egyéb ok	37	38	35	47	62
Évente egyszer legalább egy hétre elmegy üdülni?	Igen	41	29	50	36	36
	nem telik rá	37	40	35	38	42
	nincs rá szüksége, egyéb ok	23	31	15	26	23
Havonta legalább 100 Kunát félretesz?	Igen	35	41	35	20	41
	nem telik rá	47	43	45	72	45
	nincs rá szüksége, egyéb ok	18	16	20	8	14
Rendszeresen vásárol új ruhákat?	Igen	32	32	32	29	31
	nem telik rá	26	24	26	31	37
	nincs rá szüksége, egyéb ok	42	44	42	40	22
Lecseréli elöregedett bútorait?	Igen	18	18	18	17	12
	nem telik rá	25	20	25	35	38
	nincs rá szüksége, egyéb ok	57	62	57	48	50
Havonta egyszer családjával vendéglőben ebédel?	Igen	15	18	13	14	12
	nem telik rá	32	23	37	39	28
	nincs rá szüksége, egyéb ok	53	59	50	47	60

*Lásd Kapitány-Spéder 2004: 134

13. táblázat. Melyek azok a dolgok, amelyek megvannak Önnek, és melyek azok, amelyeket nem?
És ha nem, akkor szeretné, de nem telik rá, vagy nincs szüksége rá?

		Teljes minta (N=1201)	Magyarok (N=427)	Horvátok (N=600)	Szerbek (N=155)	Magyarország (ÉF 2001)
Színes tv	Igen	98	98	100	94	94
	nem telik rá	1	1	0	3	5
	nincs rá szüksége, egyéb ok	1	1	0	3	1
Telefon, mobiltelefon	Igen	97	96	98	94	83
	nem telik rá	1	1	1	3	9
	nincs rá szüksége, egyéb ok	2	3	1	3	8
Vezetékes víz	Igen	82	70	86	93	–
	nem telik rá	5	6	5	1	–
	nincs rá szüksége, egyéb ok	13	24	9	6	–
Automata mosógép	Igen	82	67	83	91	66
	nem telik rá	9	10	7	1	20
	nincs rá szüksége, egyéb ok	9	23	10	8	14
Fürdőszoba	Igen	81	70	81	92	93
	nem telik rá	6	8	0	0	6
	nincs rá szüksége, egyéb ok	13	21	9	8	1
Videó-magnó	Igen	77	70	84	67	59
	nem telik rá	7	7	3	17	16
	nincs rá szüksége, egyéb ok	16	23	13	16	25
Vízöblítéses WC	Igen	77	67	81	86	–
	nem telik rá	7	9	7	6	–
	nincs rá szüksége, egyéb ok	16	24	12	8	–

*Lásd Kapitány-Spéder 2004: 135

		<i>Teljes minta (N=1201)</i>	<i>Magyarok (N=427)</i>	<i>Horvátok (N=600)</i>	<i>Szerbek (N=155)</i>	<i>Magyarország (ÉF 2001)</i>
Személygépkocsi	Igen	72	68	76	67	50
	nem telik rá	12	9	10	24	24
	nincs rá szüksége, egyéb ok	16	23	14	9	26
Traktor, kaszálógép	Igen	56	44	61	69	–
	nem telik rá	9	7	7	15	–
	nincs rá szüksége, egyéb ok	35	49	32	16	–
Számítógép	Igen	55	52	59	44	30
	nem telik rá	16	11	14	34	16
	nincs rá szüksége, egyéb ok	29	37	27	22	54
Internet	Igen	47	44	53	34	–
	nem telik rá	19	13	16	43	–
	nincs rá szüksége, egyéb ok	34	43	31	23	–
Földgáz, hőközpont	Igen	43	40	46	41	–
	nem telik rá	30	27	29	41	–
	nincs rá szüksége, egyéb ok	27	33	25	18	–
Mosogatógép	Igen	17	14	20	19	5
	nem telik rá	41	29	45	55	22
	nincs rá szüksége, egyéb ok	42	57	35	26	73
Hétfélgáz ház	Igen	15	14	17	12	–
	nem telik rá	42	31	44	66	–
	nincs rá szüksége, egyéb ok	43	55	39	22	–

A fogyasztási javak tekintetében a magyar háztartások jóval az átlag alatt rendelkeznek vezetékessel, a horvát és különösképp a szerb háztartások nagyobb arányban birtokolnak traktort, kaszálógépet, mint a magyarok. A horvátoknak az átlagnál nagyobb százalékban van személygépkocsijuk.

A fogyasztási javakra és praxisokra vonatkozó kérdésközből az *Életünk fordulópontjai* vizsgálat alapján hoztuk létre (1) a deprivációs indexet, (2) a deprivációs terciliseket, illetve (3) a relatív depriváltság mutatókat.

Az említett vizsgálatban az indexek megkonstruálása a társadalmi kizárás (exclusion), illetve a deriváltság fogalomköréhez kapcsolódott. (Spéder-Kapitány 2004:19) A társadalmi kizárásnak különböző mechanizmusai vannak, abban azonban az ezzel foglalkozó szakemberek többsége egyetért, hogy a piaci társadalmakban a kizárás legfontosabb formája jóléti-anyagi természetű (szegénység). Az anyagi szűkösség akkor, amikor bizonyos fogyasztói praxisokat lehetetlenné tesz, egyben a hátrányos helyzetű személy társadalmi részvételét, társadalmi integráltságát is gátolja. Ez a szempont egyértelmű például a barátok vacsorameghívása, az üdülés, illetve a vendéglőben való étkezés esetében. Ugyanakkor a fogyasztói szokásokat nem pusztán az anyagiak határozzák meg. Elképzelhető, hogy valaki bizonyos fogyasztói praxisokban nem az anyagi szűkösség miatt nem vesz részt. Azokat pedig, akik esetében ez a helyzet, nem tekinthetjük anyagi okokból depriváltaknak.

Depriváltak nevezzük tehát azokat, akik anyagi okok miatt nem tudnak valamilyen fogyasztói praxisban részt venni, illetve akik a társadalmi részvétel szempontjából szintén fontos fogyasztói javakat nem birtokolnak. Az anyagi okokból származó *depriváltság indexét* úgy alakítottuk ki, hogy minden egyes hiányt – ami anyagi okok következménye – egységnyi névé, összegeztük a 21 kérdésre adott válaszokat. Az index értéke így 21, ha valaki minden egyes tételtől meg van fosztva, és 0, ha egyetlen tételtől sincs.

14. táblázat. A deprivációs index megoszlása az anyagi okokra visszavezethető hiányok száma szerint

Nincs hiány	23,1
1–3 hiány	36,7
4–7 hiány	29,1
8–10 hiány felett	7,5
10 hiány felett	3,6

Ebből az indexből alakítottuk ki a *deprivációs terciliseket*, illetve a *relatív depriváltság* mutatóját. A *deprivációs tercilisek* a vizsgált népességet három (megközelítőleg) egyenlő részbe osztják. Az alábbi táblából látható az alsó harmadba (hiány felett) a minta 30,7, a középsőbe (2–4 hiány) 32,3, a felsőbe (0–1 hiány) pedig 36,9 százaléka került.

15. táblázat. A deprivációs tercilisek határait jelölő értékek

<i>Deprivációs tercilisek</i>	<i>Kategóriahatárok</i>	<i>Arány</i>
Alsó harmad	Legalább hiány	31,3
Középső harmad	2–4 hiány	31,6
Felső harmad	0–1 hiány	37,1
<i>Teljes minta átlaga</i>	3,3	

Nemzetiség szerint vizsgálva a deprivációs tercilisek szerinti megoszlást a magyarok helyzete tűnik a leginkább kedvezőnek. 44 százalékuk esik a felső anyagi-jóléti tercilisbe, szemben a horvátok 37,2 és a szerbek 16 százalékkal.

16. táblázat. Az egyes nemzetiségek megoszlása a deprivációs tercilisek szerint

	<i>Alsó tercilis</i>	<i>Középső tercilis</i>	<i>Felső tercilis</i>
Magyarok (N=426)	23,9%	31,9%	44,2%
Horvátok (N=600)	32,0%	30,8%	37,2%
Szerbek (N=13)	46,5%	37,5%	16,0%
<i>Teljes minta</i>	<i>31,3%</i>	<i>31,6%</i>	<i>37,1%</i>

A *relatív depriváltságot* (ami a jövedelmi szegénységhez hasonlóan a szegénység relatív mutatója) azok esetében állapítottuk meg, akik esetében a minta 3,3-as átlagánál legalább kétszer nagyobb jóléti-anyagi okokra visszavezethető hiány volt megállapítható. Ez tehát azt jelenti, hogy azokat tekintettük depriváltként, akik legalább 7 tartós fogyasztási cikk, illetve fogyasztási praxis hiányáról számoltak be anyagi okok következtében. Ez alapján a teljes minta 22,9 százaléka tekinthető depriváltként, amit a szerbek 26,1 százalékos értéke halad meg jelentős mér-

tékben. Nemzetiség szerinti bontásban a magyarok 21,3, a horvátok 19,4, míg a szerbek 29,6 százaléka kerül a deprivált kategóriába.

17. táblázat. A relatív depriváltak aránya nemzetiség szerint

	<i>Nem deprivált</i>	<i>Deprivált</i>
Magyarok (N=426)	78,7%	21,3%
Horvátok (N=600)	80,6%	19,4%
Szerbek (N=153)	70,4%	29,6%
<i>Teljes minta</i>	<i>77,1%</i>	<i>22,9%</i>

A vagyoni helyzet mutatói

A *deprivációs index*ből kialakított tercilisek tehát a magyarok más nemzetiségekhez viszonyítva kedvezőbb helyzetét mutatták. A relatív depriváltak mégis nagyobb arányt képviselnek a magyarok, mint a horvátok között. Ez annak – a jövedelmi helyzetre vonatkozó elemzésben is bemutatott – jelenségnek a következménye, hogy a magyarok között nagyobb arányban vannak leszakadók, illetve nagyobbak a közösségen belüli egyenlőtlenségek.

Másrészt azonban egyértelmű, hogy a *deprivációs index* nem pusztán a magyarok jobb anyagi helyzetét méri. Ha megfigyeljük a 13. és 14. táblázatokat, kitűnik, hogy a horvát háztartások az egyes tartós fogyasztási cikkekkel rendre jobban el vannak látva, illetve az egyes fogyasztási praxisok is jobban jellemzik őket. A magyarok közt viszont nagyobb arányban találunk olyanokat, akik az objektíve jelen lévő hiányt nem anyagi okokra vezetik vissza (illetve szubjektíve nem kizárásként élik meg), vagyis nagyobb arányban választották azt, hogy nincs is szükségük az adott fogyasztási javakra, fogyasztói praxisokra.

A vagyoni helyzetre vonatkozó mutatók megszerkesztésekor nem vettük figyelembe, hogy a válaszadók a fogyasztási cikkek vagy fogyasztói praxisok hiányát milyen okokra vezették vissza. Itt abból indultunk ki, hogy elképzelhető, hogy azok egy része, akik a hiányokat nem anyagi okokra vezették vissza, valójában a depriváltságból származó kognitív disszonanciát próbálták feloldani (Kapitány-Spéder 2004:21).

A *vagyoni index* megszerkesztésekor azt vettük figyelembe, hogy a lehetséges 21 fogyasztási praxis, illetve fogyasztási cikk közül hány volt

jellemző a megkérdezettre. Ezeket azonos súlyúaknak tekintve az index értékei alapján három (megközelítőleg) egyenlő részre osztottuk a mintában szereplőket, megkapva ezáltal a *vagyoni terciliseket*.

18. táblázat. A vagyoni tercilisek határait jelölő értékek

<i>Vagyoni tercilisek</i>	<i>Kategóriahatárok</i>	<i>Arány</i>
Alsó vagyoni tercilis	1–10 fogyasztási cikk (praxis)	30,6
Középső vagyoni tercilis	11–14 fogyasztási cikk (praxis)	37,6
Felső vagyoni tercilis	15–21 fogyasztási cikk (praxis)	31,8

A vagyoni tercilisek a deprivációs tercilisekhez viszonyítva a nemzetiségi egyenlőtlenségek egy másfajta képét tárják elénk.

19. táblázat. Az egyes nemzetiségek megoszlása a vagyoni tercilisek szerint

	<i>Alsó tercilis</i>	<i>Középső tercilis</i>	<i>Felső tercilis</i>
Magyarok (N=426)	38,5%	36,6%	24,8%
Horvátok (N=600)	25,5%	39,3%	35,2%
Szerbek (N=153)	28,5%	33,3%	38,2%
<i>Teljes minta</i>	<i>30,6%</i>	<i>37,6%</i>	<i>31,7%</i>

E szerint a legkedvezőtlenebb helyzetben a magyarok vannak, akiknek 38 százaléka tartozik az alsó jövedelmi tercilisbe, szemben a szerbek 28,5 és a horvátok 25,5 százalékaival. A felső tercilisben az arányok fordítottak. A magyarok 24,8, a horvátok 35,2 és a szerbek 38,2 százaléka tartozik ide.

Az *abszolút vagyoni szegénység* felépítésekor csak azokat a kérdéseket vettük figyelembe, amelyek olyan fogyasztási cikkekre és praxisokra vonatkoztak, amelyekről feltételezni lehet, hogy a kérdezettek többsége törekszik az elérésére. Ezzel szemben nem vettük figyelembe azokat a javakat/praxisokat, amelyek esetében a nem anyagi természetű szempontok hangsúlyos szerepet játszottak. Így a fogyasztási szokások közül

nem vettük figyelembe az új bútorok vásárlását, a barátok meghívását, illetve az éttermi étkezést, amelyekben az anyagi szempontok mellett az egyéni preferenciák, illetve a személyes kapcsolathálózat jellege is nagy szerepet játszik. A javak közül a mosogatógépet, a videómagnót, a számítógépet, az internetet, a traktort, illetve a hétvégi házat hagytuk ki. Ezek részben technikai eszközök, amelyek használata erősen generációfüggő, részben pedig specifikus társadalmi csoportokra jellemző vagyontárgyak. A fennmaradó 12 vagyontárgyat és fogyasztási praxist azonos súlyúnak tekintve azokat soroltuk az abszolút vagyoni szegény kategóriába, akik nem válaszoltak igennel legalább 6 tétel meglétére. A vagyoni szegények aránya a teljes mintában 19,4 százalékos.

20. táblázat. A vagyoni szegények aránya nemzetiségenként

	<i>Nem vagyoni szegény</i>	<i>Vagyoni szegény</i>
Magyarok (N=426)	73,1%	26,9%
Horvátok (N=600)	84,7%	15,3%
Szerbek (N=153)	85,9%	14,1%
<i>Teljes minta</i>	<i>80,6%</i>	<i>19,4%</i>

Nemzetiségi bontásban a legmagasabb értéket a magyarok (26,9%), a legalacsonyabbat a szerbek esetében találtunk.

Szubjektív mutatók

A munkaerő-piaci pozíciók, a jövedelmi viszonyok, illetve a vagyoni helyzet objektív mutatói mellett válaszadóink elégedettségére is rákérdeztünk. A kérdések az általános és a társadalmi-gazdasági státusz különböző oldalával való elégedettséget mérték. A válaszadóknak minden esetben egy 0–10 közötti, 11 fokos skálán kellett értékelniük. A következő táblázatban ezeknek a skálaértékeknek az átlagát tüntettük fel nemzetiség szerint. A vastagított sorok azokat a kérdéseket jelölik, ahol szignifikáns nemzetiségek szerinti különbségek mutatkoztak.

21. táblázat. Az elégedettség mutatói nemzetiség szerint (átlagok)

	<i>Teljes minta</i>		<i>Magyarok</i>		<i>Horvátok</i>		<i>Szerbek</i>		<i>Magyarország (ÉF 2001)*</i>
	<i>N</i>	<i>Átlag</i>	<i>N</i>	<i>Átlag</i>	<i>N</i>	<i>Átlag</i>	<i>N</i>	<i>Átlag</i>	<i>Átlag</i>
Melyik fokra helyezné életkörülményeit?	1185	5,8	422	6,1	589	5,7	152	5,5	5,8
Milyenek kellene legyenek az életkörülményei?	1161	8,3	410	8,2	578	8,3	150	8,2	8,5
Státuszfeszültség (jelenlegi és megérdemelt életkörülmények különbsége)	1153	2,5	408	2,1	572	2,6	150	2,7	2,7
Milyenek lesznek az életkörülményei?	914	5,6	355	5,9	456	5,4	86	5,2	
Mennyire elégedett a munkájával?	494	6,9	179	6,9	261	6,8	42	8,1	7,7
Mennyire elégedett a lakásával?	421	7,3	421	7,2	585	7,4	151	7,2	7,1
Mennyire elégedett az egészségi állapotával?	1200	6,9	425	7,0	600	7,0	153	6,8	7,0
Hogyan ítéli meg élete eddigi alakulását?	1160	6,2	414	6,6	577	6,0	152	5,7	
Hogyan ítéli meg kilátásait?	869	5,8	347	6,3	428	5,5	75	5,1	

*Lásd Kapitány-Spéder 2004:139–140.

Elsőként arra kértük a válaszadókat, hogy 0 és 10 között értékeljék a jelenlegi életkörülményeiket, majd arra, hogy mondják meg, hogy ugyanezen a skálán milyenek kellene legyenek az életkörülményeik. A kettő különbségét mint *státusfeszültséget* értelmeztük. Az eredmények szerint jelenlegi életkörülményeikkel a magyarok a leginkább elégedettek (6,1-es átlag), míg a szerbek a leginkább elégedetlenek (5,5 átlag). A horvátok esetében 5,7-es az átlagot kaptunk. Miután a jogosnak tartott életkörülmények tekintetében nincs szignifikáns különbség a nemzetiségek között, a *státusfeszültség* is a szerbek esetében a legnagyobb, a magyarok esetében pedig a legkisebb.

A nemzetiségi különbségeket nem pusztán az életkörülmények jelenbeli különbségei határozzák meg, hanem az etnikai rétegződési rendszer közelmúltbeli alakulása. A szerbek esetében láttuk, hogy az átlagosnál magasabb iskolai végzettséggel és jobb vagyoni helyzettel jellemezhető népességről van szó. Ez abból adódik, hogy korábban az etnikai rétegződési rendszeren belül a jelenleginél kedvezőbb pozíciót foglaltak el. A jelenlegi helyzetüket az nehezíti, hogy a horvátoknál és a magyaroknál kisebb arányban találnak munkát, így a szerb családok jövedelme is alacsonyabb. A szerbek esetében a nagyobb státusfeszültség a múltbeli helyzethez viszonyított hanyatlás következménye.

A kérdezettek eddigi életének alakulására, a jövőbeli kilátásokra, illetve a jövőbeli életkörülményekre vonatkozó kérdésre adott válaszok is hasonló nemzetiségek szerinti megoszlást mutatnak, vagyis a legkevésbé a szerbek, a leginkább pedig a magyarok elégedettek. A magyarok jövőképe annak ellenére pozitívabb a horvátokénál, hogy az etnikai rétegződési rendszerben valójában kedvezőtlenebb pozíciót foglalnak el. Ez a körükben tapasztalható alacsonyabb státus-aspirációkkal, illetve a kisebb státusfeszültséggel hozható összefüggésbe.

Etnikumközi viszonyok, asszimiláció

Kisebbségi stratégiák, társadalmi távolságok

A kisebbségi helyzetet többféleképpen meghatározhatjuk, azonban mindenképpen szükséges különbséget tennünk a fogalom statisztikai/matematikai és szociológiai értelme között (Marger 2006: 31). Statisztikailag a fogalom számbeli értelemben határozható meg, míg szociológiai

értelemben a pozíciók és az erőforrásokhoz való hozzáférés aszimmetriáján van a hangsúly. Az előbbieken alapján láthattuk, hogy Dél-Baranyában mind a szerbek, mind a magyarok kedvezőtlen társadalmi pozíciókat foglalnak el a horvát többséghez viszonyítva.

Erre az aszimmetrikus helyzetre a különböző csoportok eltérően reagálhatnak. Marger (2006: 32–33) a kisebbségi helyzethez való viszonyulás alapján egy tipológiát állított fel, elkülönítve a pluralisztikus, az asszimilálódó és a szecesszionista kisebbségeket.

A pluralisztikus kisebbségek arra törekszenek, hogy kulturális sajátosságaikat, illetve csoportszerűségüket fenntartsák, miközben kisebb-nagyobb mértékben integrálódhatnak a „többségi” társadalomba. A pluralisztikus kisebbségeket kulturális integritásuk fenntartásában nagymértékben segítheti/vagy gátolhatja az érvényben lévő intézményes és törvényi berendezkedés. A kárpát-medencei magyar kisebbségeket saját elitje pluralisztikus kisebbségként határozza meg.

Az asszimilációs folyamatok (illetve stratégiák) viszont a pluralisztikus törekvések ellenében hatnak, hisz azok a többségi társadalomba való teljes integráció/beolvadás irányába mutatnak. Az asszimiláció a Kárpát-medencei magyar kisebbségek esetében közösségi stratégiaként semmiképpen sem domináns, mégis a kisebbségben élő magyarok széles rétegeit érinti, befolyásolva ezzel a magyar közösség mint nyelvi-kulturális sajátosságokkal rendelkező csoport hosszú távú újratermelődését.

A vizsgált térség tekintetében a kisebbségek harmadik cselekvési alternatívája, a szecesszionizmus is releváns elemzési kategória. A szecesszionista kisebbségekre az jellemző, hogy nem az asszimiláció vagy a kulturális sajátosság megőrzése (illetve a kulturális autonómia kivívása) felel meg a törekvésnek, hanem politikai függetlenségre. A szecesszionista stratégia a kilencvenes évek elején, a délszláv állam felbomlásának kontextusában a horvátországi szerb kisebbségen (illetve eliten) belül vált domináns cselekvési irányvá. A kilencvenes évek elején Dél-Baranya is a Krajínai Szerb Köztársaság részévé vált. Az erőszakos szerb függetlenségi mozgalom azonban hosszú távon nem csak a régió horvát, illetve magyar nemzetiségű polgáira, hanem magára a baranyai szerb közösségre is katasztrofális hatással volt. Bár Kelet-Szlavóniát és Baranyát a szerbek nem hagyták el olyan nagy arányban, mint a többi korábban általuk (is) lakott horvátországi régiót, számuk és arányuk itt is számottevően csökkent. Az etnikai egyenlőtlenségi rendszerre vonatkozó elemzésünkéből azt is láthattuk, hogy a helyben maradtak gazdasági és tár-

sadalmi helyzete összehasonlíthatatlanul kedvezőtlenebb, mint a másik két nemzetiségé.

Meglehetősen aszimmetrikus mintázatot mutat a társadalmi távolságokra vonatkozó kérdéstünk is. Erre a Bogardus-skála módosított változatán keresztül kérdeztünk rá.

22. táblázat. A társadalmi távolságok a magyarok, horvátok és szerbek között

	<i>Elfogadna magyart</i>		<i>Elfogadna horvátot</i>		<i>Elfogadna szerbet</i>	
	<i>Horvát (N=600)</i>	<i>Szerb (N=153)</i>	<i>Magyar (N=426)</i>	<i>Szerb (N=153)</i>	<i>Magyar (N=426)</i>	<i>Horvát (N=600)</i>
Családtagként	88,0%	96,1%	86,6%	96,7%	56,3%	54,3%
Barátként	90,3%	97,4%	92,0%	98,0%	72,1%	66,8%
Szomszédként	90,2%	98,0%	92,3%	98,0%	77,9%	75,7%
Munkatárs	88,8%	98,0%	91,5%	98,7%	74,6%	68,7%
Feletteseként	77,3%	85,6%	88,7%	91,5%	67,8%	59,8%
A településen élőként	91,2%	98,0%	91,1%	98,0%	77,9%	78,2%
Az ország állampolgára- ként	90,2%	98,0%	92,0%	98,0%	77,7%	79,8%
Az országba látogató turistaként	91,0%	92,2%	89,2%	92,2%	80,0%	81,3%

A válaszokból kiderül, hogy míg a szerbek a horvátokat, illetve a magyarokat majd minden relációban (így családtagként is) 90 százaléknál magasabb arányban fogadnának el, addig az ő elfogadottságuk a magyarok, illetve a horvátok részéről jóval kisebb. A magyarok 56,3, a horvátok 54,3 százaléka fogadna szerb nemzetiségű személyt a családjába, mi több a magyarok 28, a horvátok 33 százaléka barátként sem fogadna el szerbet. A magyarok és horvátok közötti társadalmi távolságok ezzel szemben sokkal szimmetrikusabbak. Mind a magyarok mind a horvátok döntő többsége (86,6, illetve 88,8%) elfogadna másik etnikumhoz tartozó személyt a családjában. A horvátok és magyarok közötti társadalmi távolságok meglehetősen alacsonynak számítanak.

Asszimiláció: elméleti támpontok és előzmények

A következőkben az asszimiláció jelenségére koncentrálunk, ami azonban egyben az ellentettjének, az etno-kulturális reprodukciónak a vizsgálatát is jelenti. (Yinger 1981; Brubaker 2002) Az asszimiláció kérdéskörét a horvátországi magyarok esetében más magyar közösségeknél nagyobb súllyal vagyunk kénytelenek kezelni, miután a vonatkozó irodalomban gyakran előforduló tétel, hogy a Kárpát-medencei viszonylatban páratlan mértékű népességfogyás fő oka az asszimiláció. (Angeli 1941; Arday 1988; Sebők 2003)

A horvátországi kérdőív megszerkesztésekor a szlovákiai, illetve erdélyi asszimiláció-vizsgálatokból indultunk ki. Gyurgyík (2004) a szlovákiai magyarok asszimilációját vizsgálva a klasszikus amerikai asszimilációs modellekből indult ki. (lásd Park–Burgess 1921, Gordon 1964, Yinger 1981) Yinger modelljéből átvette az asszimiláció négy dimenzióját, amit a következőképpen operacionalizált. (a) A *strukturális asszimilációt* a többségi/illetve kisebbségi nyelvű oktatásban való részvétellel, (b) a *kulturális asszimilációt* az anyanyelvi hovatarozással, (c) az *amalgamációt* (biológiai keveredést) a házasság etnikailag homogén/heterogén jellegével, (d) az *identifikációs asszimilációt* pedig a nemzetiségi hovatarozás megvallásával feleltette meg.

Elemzésünk során kiemelt szerepe lesz annak, hogy Gyurgyík nyomán az asszimilációs folyamatokat generációs metszetben vizsgáljuk. Ezzel magunkévá tesszük azt a Brubakernél (2002) is megjelenő tételt, hogy az asszimiláció nem annyira egyénekkal történik, mint népességekkel, azok generációs újratermelődését befolyásolva. Ebből kiindulva a vizsgált dimenziók (nemzetiségi hovatarozás, nyelvhasználat stb.) mentén a különböző generációkra jellemző megoszlásokat vetjük össze. A félreértések elkerülése végett érdemes kiemelni, hogy a generációkat Gyurgyík (a mi vizsgálatunkhoz hasonlóan) a következőképpen határozza meg: „generáció alatt általában az azonos korú embereket értik, mi ettől eltérő értelemben használjuk a kifejezést. Vizsgálatunkban a megkérdezetteket egy nemzedéknek tekintjük, s ehhez viszonyítva határozzuk meg értelemszerűen a szülők, nagyszülők, gyerekek, unokák generációját.” (Gyurgyík 2004: 41)

Az erdélyi asszimilációvizsgálatok a demográfiai és az etno-kulturális reprodukció közötti különbségtételből indulnak ki. (Szilágyi 2002, 2004) Egy népesség demográfiai reprodukciója a gyermekszám (és kisebb mértékben a gyermek és fiatalok halálozása) függvénye. Egy etnikai kisebbség

reprodukcióját azonban nem csak ezek a tényezők befolyásolják, hanem az is, hogy a szülők milyen mértékben képesek utódaikra átörökíteni a csoport-hovatartozást meghatározó etno-kulturális jegyeket.

Az adatok bemutatása előtt érdemes röviden kitérni az operacionálizálás kérdésére, vagyis arra, hogy az etnikai reprodukció vizsgálatában milyen etno-kulturális jegyekre érdemes odafigyelni. A különböző lehetőségek egyben az *etnikai kategorizáció* különböző típusait jelölik.

A különböző etnicitások társadalmi megformáltsága nagymértékben különbözhet egymástól. Lényeges, hogy az általunk elemzett társadalmi térben az egyes etnikumokat sem látható rassz-jegyek, sem etnikai határkijelző-funkcióval bíró (lásd Barth 1969) életmód-elemek nem választják el egymástól. Ez utóbbiak tekintetében talán a szerbek pravoszláv vallása említhető. Az azonban megállapítható, hogy a szerbek körében a vallás szerepe egyértelműen kisebb a másik két nemzetiséghez viszonyítva. Körükben csupán 2 százalékot tesznek ki a rendszeresen templomba járók (szemben a teljes népességre vonatkozó 23 százalékkal), az egyház tanításai szerint vallásosak aránya is alacsonyabb (16 százalék a teljes népesség 25 százalékaival szemben) és a vallásos hit fontossága is kisebb a körükben. Ez arra utal, hogy a szerb-horvát etnikai határtermelésben fontos ortodox egyház a Dél-Baranyában maradt szerbek körében veszít a jelentőségéből.

A magyarok és horvátok (illetve délszlávok) közötti határmegvonásban, illetve a magyar etnicitás társadalmi felépítésében két tényezőnek van kiemelt szerepe: (a) a nemzetiségi kategóriával való szubjektív azonosulásnak; (b) a nyelvi-kulturális készségeknek. A kérdőív megszerkesztésekor mi is szétválasztottuk ezt a két tényezőt.

A kulturális értelemben vett nemzetis(égi) kategóriával való szubjektív azonosulás Kelet-Európában a huszadik század második felére vált az etnikai kategorizáció domináns szempontjává. (Kerzer-Arel 2002) Ebben annak volt döntő szerepe, hogy az első világháborút követő népszámlálások ezen ismérv alapján jelenítették meg az etnikai különbségeket. Korábban a magyar és az osztrák népszámlálások az anyanyelvre, illetve a leggyakrabban beszélt nyelvre fektették a hangsúlyt. (Arel 2002) A kelet-európai népszámlálási gyakorlat a nemzetiségeket egymást kizáró kategóriaként határozta meg, amelyek között az érintetteknek választaniuk kell. Ez alól a térségben jelenleg a magyar népszámlálási gyakorlat jelenti az egyetlen kivételt. Szintén ide kapcsolódik a jugoszláv kategória kérdése, amit 1961-ben a „nemzetiségileg el nem kötelezettek számára hoztak létre”. Ez a vegyes

származásúakat vagy a többes identitásúakat felszabadította a választás kényszere alól, anélkül, hogy additív (többes identitást lehetővé tevő) regisztrációt vezetett volna be. A jugoszláv identitás, illetve kategória egyértelműen kapcsolódott az egykori államszerkezet szövetségi szint-jéhez. Miután ez az államszerkezet összeomlott, a jugoszláv identitás is talaját veszítette, a térségben pedig helyreállt a kizárólagos nemzeti(-ségi) kategóriákkal operáló diskurzív rend (Sekulic–Massey–Hodson 1994). A kérdőívben a nemzetiségi hovatartozásra magunk is a cenzusokban megszokott technikával kérdeztünk rá.

A magyar és a horvát (délszláv) etnicitás másik alapösszetevője a nyelv. E tekintetben két változót használtunk. Egyrészt rákérdeztünk az anyanyelvre, amelyet szintén egymást kizáró kategóriákként fogtunk fel. Emellett azonban egy skála segítségével mértük a horvát, illetve a magyar nyelvtudást.¹⁵ Ez alapján a magyar és a horvát nyelvi képességeket már nem egymást kizárókként látatjuk: valaki egyszerre tudhat nagyon jól magyarul és horvátul. Így empirikus kérdéssé válik, hogy az – adott esetben – teret nyerő horvát nyelvi és kulturális repertoár hozzáadódik a magyarhoz, vagy helyettesíti azt.

Az etno-kulturális reprodukciót több tényező határozza meg. A legfontosabb tényező/intézmény kétségtávol a család, emellett pedig az oktatási rendszernek van kiemelt szerepe. Miután a szlovákiai és erdélyi asszimilációvizsgálatok szerint a vegyes házasságnak van kiemelt szerepe, az elemzést eköré építettük. Azzal természetesen magunk is tisztában vagyunk, hogy a klasszikus irodalomban (Gordon 1964) a vegyes házasság az asszimiláció utolsó stádiumaként/következményeként és semmiképpen nem az okaként jelenik meg. Ennek ellenére kétségtelennek tűnik, hogy a magyar szülők esélye saját etno-kulturális jegyeik továbbörökítésére a vegyes házasságokon belül csökken.

A vegyes házasságkötések aránya

A vizsgált terület népességére igen nagyfokú etnikai keveredés jellemző. A házasságban élők 31,2 százalékának a jelenlegi házastársa más nemzetiségű. Ugyanez a kérdezettek első házasságkötése esetében 30,9 százalék. A jelenlegi és az első házasságkötések között nem csupán a válások miatt van különbség, hanem azért is, mert az idős korosztá-

¹⁵ Ezt a skálát Horvát Istvántól vettük át. Lásd Horváth 2003.

lyokhoz tartozó kérdezettek esetében a házastárs gyakran már nincs az élők sorában. Ennek tudható be, hogy míg a jelenlegi házastárs nemzetiségét a kérdezettek 61 százalékától tudtuk megkérdezni (734 személy), addig az első házasságkötésre vonatkozó adatokkal a kérdezettek 82 százaléka (994 személy) esetében rendelkezünk. A homogén házasságkötések aránya az első házasságok esetében tehát 69,1 százalék, míg a jelenleg érvényben lévő házasságok körében 68,8 százalék.

23. táblázat. A válaszadók és házastársaik nemzetisége (első házasságkötés)

		Házastárs nemzetisége			
		Magyar	Horvát	Szerb	Egyéb
Válaszadó nemzetisége	Magyar (N=347)	68,6%	22,8%	5,5%	3,2%
	Horvát (N=494)	15,8%	72,5%	7,5%	4,2%
	Szerb (N=136)	5,9%	22,8%	62,5%	8,8%

24. táblázat. A válaszadók és házastársaik nemzetisége (jelenlegi házastárs)

		Házastárs nemzetisége			
		Magyar	Horvát	Szerb	Egyéb
Válaszadó nemzetisége	Magyar (N=247)	67,2%	25,1%	5,3%	2,4%
	Horvát (N=37)	18,1%	74,9%	2,7%	4,3%
	Szerb (N=101)	7,9%	26,7%	55,4%	9,9%

A vonatkozó szociológiai szakirodalom szerint a vegyes házasságok (illetve az etnikai endogámia) mértékét három tényező befolyásolja. Ezek (1) az egyéni preferenciák, (2) az endogámia irányába ható csoportnormák, (3) a házassági piac strukturális kényszerei (Kalmijn 1998). Az *egyéni preferenciák* és a *csoportnormák* (statisztikailag) az etnikai endogámia irányába hatnak, míg a *házassági piac strukturális kényszerei* kepezik általában azt a tényezőt, ami a vegyes lakosságú területeken (illetve az egyes etnikai közösségeken belül) az exogámia irányába mutat. Maguk a preferenciák ugyanis többrétűek, így a kérdés valójában úgy vetődik fel, hogy mennyi esélye van annak, hogy az a partner, aki amúgy esztétikai, szexuális szempontból, társadalmi státusát tekintve megfelelő, a referenciaszeméllyel

azonos etnikumú legyen. Ezt pedig a házassági piac¹⁶ szerkezete határozza meg, amit többféle tényező befolyásol. Az első és talán legfontosabb tényező a csoportméret. A kisebb csoportokhoz tartozóknak értelemszerűen kisebb esélyük van arra, hogy saját etnikumukhoz tartozó párt találjanak maguknak. A csoportméret mellett a területi koncentrátság is lényeges szempont, vagyis a területileg koncentrált kisebbségek körében az endogámia általában magasabb arányú (Blau–Blum–Schwartz 1982). Emellett az úgynevezett lokális házassági piacok (*local marriage market*) szerkezete is meghatározó lehet, ami alatt olyan funkcionális helyeket (oktatási intézmények, munkahelyek, szórakozóhelyek) kell értenünk, ahol a házassági piac szereplői ténylegesen találkoznak. Az etnikai endogámia szempontjából kulcskérdés, hogy ezek a funkcionális helyek etnikailag milyen mértékben szegregáltak (Kalmijn 1998). Mint házassági piacnak kiemelt szerepe van az iskolának, illetve az oktatási rendszernek.

Az előbbieket alapján megállapíthatjuk, hogy a vegyes házasságok nemzetiségek közötti eltéréseit nem csak a preferenciák és normák (vagy az egyes csoportok „nyitottsága”) befolyásolják, hanem részben egyszerűen a csoportok méretéből, illetve népességen belüli arányából adódnak. Így a vegyes házasságok aránya a népességen belül legnagyobb arányt képviselő horvátoknál a legkisebb (28 százalék az első, 25 százalék a jelenlegi házastársak esetében), a legalacsonyabb arányt képviselő szerbeknél pedig a legnagyobb (37 százalék az első, 45 százalék a jelenlegi házastársak esetében). A magyaroknál az első házasságkötések esetében ez az arány 31 százalék az első, és 33 százalék a jelenlegi házastársak esetében.

A vegyes házasság társadalmi kontextusa

A magyarok esetében a vegyes házasságban élők nagyobb arányt képviselnek a 18-54 év közöttiek, mint az 55 felettek esetében. A vegyes házasságok növekvő aránya minden bizonnyal azzal is összefüggésben áll, hogy a magyarok aránya az idősebb korosztályban magasabb. A vegyes házasságok úgy a horvátok, mint a magyarok esetében a férfiak körében jelennek meg magasabb arányban. Érdekes módon mindkét nemzetiség-nél magasabb a férfiak esetében a szerb partnerrel kötött házasságok aránya. Elképzelhető, hogy ez nem pusztán azzal függ össze, hogy a szerb

¹⁶ Házassági piac (*marriage market*) alatt a nem házas és párt kereső férfiak és nők összességét értjük. A szereplők igyekeznek a preferenciáiknak leginkább megfelelő párt megtalálni.

hölgyek kívánatosabbak a más nemzetiségű partnerek számára, mint a szerb férfiak, hanem azzal is, hogy a szerb tagú vegyes családok a Krajnai Szerb Köztársaság megszűnését követően nagyobb eséllyel hagyták el a területet, amennyiben a férfi, és nem a nő volt szerb nemzetiségű.

25. táblázat. A válaszadók és házastársaik nemzetisége a válaszadók életkora szerint (első házasságkötés)

Válaszadó életkora	Válaszadó nemzetisége	Házastárs nemzetisége			
		Magyar	Horvát	Szerb	Egyéb
18–54	Magyar (N=217)	66,8%	25,3%	6,5%	1,4%
	Horvát (N=380)	15,3%	72,4%	8,4%	3,9%
55 felett	Magyar (N=130)	71,5%	18,5%	3,8%	6,2%
	Horvát (N=113)	17,7%	72,6%	4,4%	5,3%

26. táblázat. A válaszadók és házastársaik nemzetisége a válaszadók életkora szerint (első házasságkötés)

Válaszadó neme	Válaszadó nemzetisége	Házastárs nemzetisége			
		Magyar	Horvát	Szerb	Egyéb
Férfi	Magyar (N=132)	65,1%	25,1%	7,2%	2,6%
	Horvát (N=181)	20,6%	69,1%	8,9%	1,4%
Nő	Magyar (N=113)	71,8%	20,5%	4,1%	3,6%
	Horvát (N=193)	12,5%	74,7%	6,4%	6,4%

A magyar népesség vegyes házasságkötésének társadalmi-demográfiai kontextusát, illetve okait egy egyszerű logisztikus regressziós modellen keresztül vizsgáltuk. Az elemzésbe bevont változók az életkor és a nem mellett az alapfokú iskoláztatás nyelve, az iskolai végzettség, a település etnikai hátszerkezete és a vallás voltak. Az alábbi táblázat egyrészt a vegyes házasságra lépők arányát mutatja az elemzett változók szerint, másrészt pedig a logisztikus regresszió-elemzés eredményeit szemlélteti. A regressziós modell segítségével azokra a tényezőkre kívánunk rámutatni, amelyek a vegyes házasságkötés (mint függő változó) valószínűségét növelik. A táblázatban szereplő esélyhányados (OR) azt mutatja, hogy az adott jellemzővel bírók (például az 55 fölöttiek)

a referenciakategóriához (ez esetben a 54 alattiakhoz) képest mekkora eséllyel kötnek vegyes házasságot. Amennyiben az esélyhányados értéke nagyobb mint 1, akkor a referenciakategóriához viszonyítva a vegyes házasságkötés esélye nagyobb. Amennyiben 1-nél kisebb esélyhányadost kapunk, akkor a referenciakategóriánál kisebb esélye lesz az adott csoportban a vegyes házasságnak.

27. táblázat. A vegyes házasság társadalmi-demográfiai kontextusa, binominális logisztikus regressziós modell (első házasságkötés)

		Vegyes házasságot kötők aránya (%)	Heterogámiát magyarázó log. regressziós modell	
			OR*	Szíg.
Életkor	54 alatt	33,2		
	55 fölött	28,5	1,29	0,325
Nem	Férfi	34,9		
	Nő	28,2	1,09	0,745
Iskoláztatás nyelve (alapfok)	Magyar	24,8		
	Nem magyar	47,5	2,17	0,004
Iskolai végzettség	Általános	21,2		
	Legalább középfokú	39,3	2,07	0,010
Település etnikai jellege	Pélmonostor	65,4		
	Erős magyar többség	18,4	0,17	0,000
	Etnikai paritás	36,5	0,37	0,010
	Magyar kisebbség	33,3	0,32	0,012
Vallás	Katolikus	32,6		
	Református	27,2	0,88	0,99

*Esélyhányados

Amennyiben az összefüggéseket egyenként (kereszt táblák szintjén) vizsgáljuk, látható, hogy az összes bevont változó hatással van az etnikai homogámiára. Nagyobb eséllyel kötöttek vegyes házasságot az fiatalab-

bak, a férfiak, azok akik (szerb-)horvát tannyelvű iskolába jártak, a Pélmónostoron élők, illetve a római katolikusok. Amennyiben azonban a regressziós modellt nézzük (amely parciális hatásokkal számol), csak az iskoláztatás nyelve, a település etnikai összetétele, illetve az iskolai végzettség hatása marad szignifikáns.¹⁷

A korábban elmondottakra visszautalva, elmondhatjuk, hogy a lokális házassági piacok (*local marriage market*) tekintetében az iskola, illetve a szomszédság (saját település) jelentősége tűnik ki. Az oktatási intézmények nemi szempontból heterogén, életkor szempontjából viszont homogén csoportok gyűjtőhelyei. Ezen intézmények az elsődleges csoportok kialakulásában kitüntetett szereppel bírnak, így sokszor a párválasztásnak is keretet adnak. Az eredmények arra utalnak, hogy az oktatás és a szomszédság (mint lokális házassági piacok) között érdekes dinamika figyelhető meg. A magyarok között a középfokú, illetve a felsőfokú oktatásban való részvétel növeli a vegyes házasság esélyét. A magasabb szintű iskoláztatás nyelve ugyanis nagy valószínűséggel a horvát, az oktatási intézmények pedig sok esetben a magyar (vagy részben magyar) falvakon kívül esnek. Így a magasabban képzett magyarok nagyobb valószínűséggel találják magukat egy olyan lokális házassági piacon, ahol kevés esélyük van magyar párt találni.

28. táblázat. Az etnikailag homogén (első) házasságot kötők aránya a horvát népességben belül iskolai végzettség szerint (N=494)

Legfeljebb általános	41,4
Közép- vagy felsőfokú	23,2

Érdekes megfigyelni ugyanakkor, hogy a horvát népességben belül ugyanez a dinamika fordított eredményhez vezet. A drávaszögi horvátok, akik középfokú vagy felsőfokú oktatásban vesznek részt az etnikailag kevert szomszédságtól ezen oktatási intézmények etnikai szempontból homogén(ebb) közege fele mozdulnak el. Így magyarázható, hogy míg a legfeljebb általános iskolát végzettek között 41,4, addig a közép- vagy felsőfokon szakképzettek esetében már csak 23,2 százalékos az etnikai vegyes-házasságok aránya.

¹⁷ A modell magyarázóértékére a *Nagelkerke fële R négyzet* alapján következtethetünk, ami 0 és 1 között vehet fel értékeket. Esetünkben ez az érték 0.184, ami nem számít nagyoknak, de még elfogadható.

A vegyes házasságok aránya a szülők és a gyermekek generációiban

Miután rákérdeztünk a szülők nemzetiségére is, megvizsgálhatjuk, hogy a kérdezettek közvetlen felmenői között milyen arányú az etnikai homogámia. Mint azt érintettük a szülők generációja (ugyanúgy, ahogy a kérdezettek) nem azonos korú emberekből tevődik össze. Ennek ellenére az etnikai homogámia alakulását tekintve a kérdezettekkel történő összehasonlítás tanulságos lehet.

29. táblázat. Az etnikai homogámia a kérdezettek szülei esetében, az apa nemzetisége szerint

		<i>Anyja nemzetisége</i>			
		<i>Magyar</i>	<i>Horvát</i>	<i>Szerb</i>	<i>Egyéb</i>
Apja nemzetisége	Magyar (N=442)	81,9%	11,1%	2,0%	0,0%
	Horvát (N=532)	7,0%	86,3%	3,9%	2,8%
	Szerb (N=168)	6,5%	13,1%	75,6%	4,8%

30. táblázat. Az etnikai homogámia a kérdezettek szülei esetében, az apa nemzetisége szerint

		<i>Apja nemzetisége</i>			
		<i>Magyar</i>	<i>Horvát</i>	<i>Szerb</i>	<i>Egyéb</i>
Anyja nemzetisége	Magyar (N=434)	83,4%	8,5%	2,5%	5,5%
	Horvát (N=554)	9,0%	84,2%	4,0%	2,8%
	Szerb (N=158)	5,7%	13,3%	80,4%	0,6%

Látható, hogy (akár az apák, akár az anyák nemzetisége szerint százalékolunk) a vegyes házasságok aránya a szülők generációjában alacsonyabbnak mutatkozik. A magyar nemzetiségű anyák esetében 19,1, az apák esetében pedig 16,6 százalékban más nemzetiségű a szülőpár másik tagja. Ugyanez a horvátok esetében 86,3, illetve 84,2 százalék, míg a szerbekében 75,6, illetve 80,4 százalék.

Amennyiben a vegyes párok arányát felbontjuk az apa, illetve az anya születési éve szerint, azt láthatjuk, hogy a magyarok esetében a vegyes házasságok aránya időben növekszik, míg a horvátok esetében az 1920-1945 közötti időszakban volt a legalacsonyabb. A magyarok esetében az is látványos, hogy a vegyes házasságok között a horvát pár választása az 1945 után

születettek esetében válik egyértelműen dominánssá. Korábban viszonylag jelentős arányt képviseltek az 1945 után kiutasított/deportált németek.

31. táblázat. Az etnikai homogámia a kérdezettek szülei esetében, az apa nemzetisége és életkora szerint

Apa születési éve	Apa nemzetisége	Anya nemzetisége					
		Magyar	Horvát	Szerb	Roma	Német	Egyéb
1920 előtt	Magyar (N=107)	84,6%	7,7%	0,8%	0,0%	5,4%	1,5%
	Horvát (N=85)	5,7%	8,2%	1,1%	0,0%	5,7%	2,3%
1921–1944	Magyar (N=189)	81,9%	8,6%	3,7%	0,5%	5,3%	0,0%
	Horvát (N=267)	6,4%	90,3%	0,7%	0,0%	1,9%	0,7%
1945 után	Magyar (N=134)	77,8%	19,5%	0,9%	0,0%	0,9%	0,9%
	Horvát (N=185)	9,2%	79,2%	11,0%	0,0%	0,0%	0,6%

32. táblázat. Az etnikai homogámia a kérdezettek szülei esetében, az anya nemzetisége és életkora szerint

Anya születési éve	Anya nemzetisége	Apa nemzetisége					
		Magyar	Horvát	Szerb	Roma	Német	Egyéb
1920 előtt	Magyar (N=103)	86,9%	6,5%	0,9%	0,0%	4,7%	0,9%
	Horvát (N=4)	5,2%	81,0%	1,7%	0,0%	8,6%	3,4%
1921–1944	Magyar (N=192)	82,0%	10,1%	1,1%	0,5%	5,8%	0,5%
	Horvát (N=279)	6,4%	91,0%	0,4%	0,0%	1,9%	0,4%
194 után	Magyar (N=124)	75,4%	17,9%	4,5%	0,0%	1,5%	0,7%
	Horvát (N=196)	8,6%	83,2%	7,7%	0,0%	0,0%	0,5%

Annak ellenére azonban, hogy a szülők generációjában a horvátok mutattak a legnagyobb fokú endogámiát, a horvát nemzetiségű kérdezettek között legmagasabb a heterogén származásúak aránya. Ez – mint a későbbiekben tárgyalni fogjuk – azzal függ össze, hogy a vegyes családból származó kérdezettek nagyobb eséllyel nyilatkoztak úgy, hogy ők maguk horvát nemzetiségűek. Így a magukat horvátnak valló kérdezettek esetében 24,1, a magyarok esetében 15,8, a szerbek esetében pedig 20,8 százalékos az etnikailag vegyes családból származók aránya. Összeségében a kérdezettek 19,9 százaléka származik vegyes családból.

33. táblázat. A homogén, illetve vegyes származásúak aránya nemzetségenként

	<i>Homogén</i>	<i>Vegyes</i>
Magyar (N=426)	84,2%	15,8%
Horvát (N=600)	75,9%	24,1%
Szerb (N=13)	79,2%	20,8%
<i>Összesen</i>	<i>80,1%</i>	<i>19,9%</i>

Szemben a szülők generációjával a gyermekek generációjában az exogámia minden nemzetiség esetében nagyobb mértékű, mint a kérdezettek esetében. A vegyes házasságot kötők aránya a magyarok esetében 46,3, a horvátokéban 31,3, a szerbek esetében 50 százalékos. Érdeemes kiemelni, hogy házastársak között a gyermekek generációjában viszonylag nagy arányban jelennek meg a romák és a németek. A németek megjelenése minden bizonnyal a migrációs trendekkel, illetve a jelentős számú Németországban élő dél-baranyai diaszpórával áll összefüggésben.¹⁸

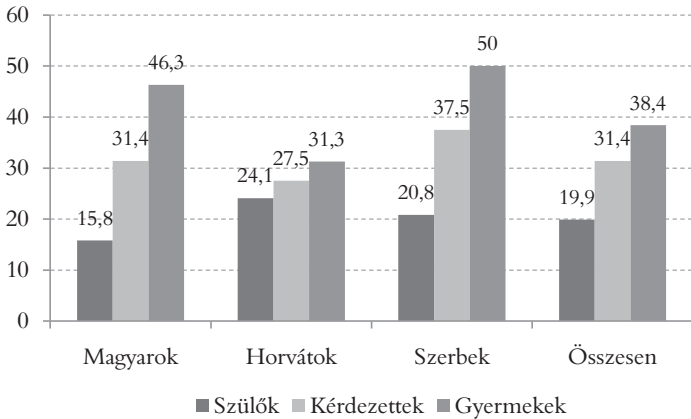
34. táblázat. Etnikai homogámia a kérdezettek gyermekei esetében

		<i>Gyermeke házastársának a nemzetisége</i>					
		<i>Magyar</i>	<i>Horvát</i>	<i>Szerb</i>	<i>Roma</i>	<i>Német</i>	<i>Egyéb</i>
Gyermeke nemzetisége	Magyar (N=272)	53,7%	34,9%	3,3%	4,8%	1,5%	1,8%
	Horvát (N=460)	11,6%	68,7%	5,4%	4,0%	4,6%	1,7%
	Szerb (N=98)	6,1%	34,7%	50,0%	7,1%	2,0%	0,0%

Elmondható tehát, hogy vizsgálatunk a vegyes házasságok arányának jelentős növekedését mutatta ki. A teljes népesség esetében a szülők generációjában a vegyes párok aránya 19,9 százalék volt, ami a kérdezettek generációjában 31,4, a gyermekek generációjában pedig 38,4 százalékra nőtt. A növekvés a magyarok és a szerbek esetében még látványosabb. A két kisebbségben lévő etnikum esetében a vegyes házasságok aránya 20 százalék alatti, illetve közeli értékről nőtt közel 50 százalékra.

¹⁸ A kutatás eredményeit feldolgozó anyag tartalmaz egy migrációval kapcsolatos részt, amit itt helyhiány miatt nem közöltünk.

2. ábra. Az etnikai heterogámia aránya a szülők, a kérdezettek és a gyermekek generációjában

Amikor ezeket a tendenciákat értékeljük, természetesen számot kell vetnünk a migrációs folyamatokkal is. Egyrészt a jelenlegi dél-baranyaiak szüleinek egy része nem Baranyában (hanem, mint láttuk, Boszniában vagy Horvátország egyéb részein) kötött házasságot. Másrészt sok baranyai felmenőkkel rendelkező jelenleg nem a térségben él. Az intenzív vándormozgalmak következtében a régió korábbi népességének jelentős része szétszóródott. A korábban jelentős német közösség például a második világháborút követő években teljesen felszámolódott. Harmadrészt a kérdezettek gyermekei sem élnek mind a Drávaszögben. Vagyis világosan kell látnunk, hogy eredményeink, amelyek a jelenleg a vizsgált területen élők felmenőire és utódaira vonatkoznak, nem rekonstruálják Dél-Baranya tényleges házasságkötési mozgalmát.

Vegyes családokon belüli etnikai szocializáció

A vegyes házasságok következményeit többféle megközelítésben vizsgálhatjuk. A kérdéssel foglalkozó szakirodalom gyakran a vegyes párok *híd-szerepét* emeli ki, hisz ezek, mint mondják, nem pusztán a vegyes párkapcsolatot választó személyeket, hanem tágabb rokonságukat, baráti körüket hozzák kapcsolatba a másik etnikummal. (lásd pl. Merton 1941; Gündüz-Hoşgör–Smits 2002; Monden–Smits 2005). A következőkben – anélkül, hogy ezekkel a megközelítésekkel

vitatkoznánk – egy asszimilációs modellen keresztül vizsgáljuk a kérdést. Itt arra kerül a hangsúly, hogy a vegyes házasságokon belül a nyelvi, kulturális készségek átöröklődése (a kisebbségek kárára) aszimmetrikus. Ez azzal is összefügg, hogy a többségi nyelvi és kulturális készségek elsajátítását az oktatás és a tágabb intézményrendszer sokkal inkább támogatja, mi több, azt kisebb-nagyobb mértékben a homogén kisebbségi családokban szocializálódó gyermekek esetében is „kikényszeríti”. A kisebbségi nyelvi-kulturális készségek átadása ezzel szemben a vegyes családokban választás és tudatos döntés kérdése.

A következőkben azt fogjuk megvizsgálni, hogy a nemzetiségi azonosulás, illetve a nyelvi készségek az etnikailag vegyes, illetve homogén családokon belül hogyan öröklődnek át. Mint már érintettük, a nemzetiségi önazonosulást a népszámlálásokban is szereplő kérdés segítségével mértük, míg a nyelvi készségek tekintetében az anyanyelvre, illetve a magyar és horvát nyelvtudásra kérdeztünk rá. A nemzetiségi azonosulás és a nyelvi készségek átörökítését a kérdezettek és szüleik, illetve a kérdezettek és gyermekeik vonatkozásában fogjuk vizsgálni.

Nemzetiségi azonosulás

Láthattuk, hogy összességében a kérdezettek 20 százaléka származik etnikailag vegyes családból. Ez az arány a horvátok esetében a legmagasabb (24,1%), ami annak köszönhető, hogy a horvát párú vegyes házasságokban felnőtt személyek nagyobb eséllyel azonosulnak a többséggel, mint a kisebbségi identitással.

35. táblázat. A kérdezettek nemzetiségi azonosulása a szülők nemzetisége szerint

<i>Szülők nemzetisége</i>	<i>A kérdezett nemzetisége</i>			
	<i>Magyar</i>	<i>Horvát</i>	<i>Szerb</i>	<i>Egyéb</i>
Mindketten magyarok (N=362)	98,6%	1,4%	0,0%	0,0%
Magyar-egyéb összesen (N=153)	41,2%	49,7%	5,9%	3,3%
Magyar-horvát (N=86)	29,1%	70,9%	0,0%	0,0%
Mindketten horvátok (N=459)	0,2%	99,3%	0,4%	0,0%
Horvát-egyéb összesen (N=158)	15,8%	73,4%	8,2%	2,5%
Szerb-Szerb (N=127)	0,0%	3,9%	96,1%	0,0%
Szerb-egyéb összesen (N=71)	12,7%	43,7%	39,4%	4,2%

Látható egyrészt, hogy az etnikailag homogén családok esetében a nemzetiségi azonosulás átörökítése problémamentesnek tűnik. A homogén magyar családból származók 98,6, a horvát családból származók 99,3, a szerb családból származók 96,1 százaléka azonosul szülei nemzetiségével. A vegyes családból származók esetében egyértelműen a többségi horvát nemzetiséggel történő azonosulás irányába billen a mérleg. Egy olyan ideális (és utópikus) helyzetben, ahol az etnikai szocializációs modellek kiegyenlítették, a vegyes családban születettek fele-fele arányban azonosulnának szülei nemzetiségével. Ezzel szemben a horvát párú vegyes házasságokban felnőtt válaszadók 73 százaléka vallotta magát horvátnak. Ugyanez az arány a horvát-magyar vegyes házasságok esetében sem különbözik jelentősen: 71 százalék. A szerb-magyar vegyes házasságokat ugyan a kis esetszám miatt külön nem tudtuk elemezni, de az eredmények arra engednek következtetni, hogy itt a szocializációs modellek valamivel kiegyenlítettebbek. A magyarok esetében amögött, hogy vegyes házasságban születettek 41 százaléka vallotta magát magyarnak (szemben a horvát-magyar családból származók 29 százalékos arányával) annak köszönhető, hogy sokan rendelkeznek német felmenőkkel. Német-magyar vonatkozásban pedig az asszimiláció irányai a horvát-magyar viszonytól eltérő irányzatot mutattak. A németek magyarok irányába történő asszimilációja annak is köszönhető, hogy a második világháborút követően a magyaroknál jóval nagyobb fokú represszióval szembesülő németek egy része magyarnak vallotta magát. Bognar (1995) 25 ezer magyarrá lett vajdasági németről beszél, de a tendencia a Drávaszögben ugyancsak érvényesülhetett.

36. táblázat. A kérdezettek gyermekeinek nemzetiségi azonosulása a szülők nemzetisége szerint

<i>A szülők (a kérdezett és párja) nemzetisége</i>	<i>A legnagyobb gyermek nemzetisége</i>			
	<i>Magyar</i>	<i>Horvát</i>	<i>Szerb</i>	<i>Egyéb/vegyes</i>
Mindketten magyarok (N=227)	98,7%	1,3%	0,0%	0,0%
Magyar-egyéb (N=185)	40,0%	50,3%	2,7%	7,0%
Magyar-horvát (N=146)	36,3%	59,6%	0,0%	4,1%
Mindketten horvátok (N=333)	0,0%	98,8%	0,0%	1,2%
Horvát-egyéb (N=226)	23,5%	61,9%	7,1%	7,5%
Mindketten szerbek (N=71)	0,0%	2,8%	97,2%	0,0%
Szerb-egyéb (N=98)	14,3%	52,0%	26,5%	7,1%

A kérdezettek gyermekeivel kapcsolatban ugyanazok a tendenciák érvényesülnek, mint a kérdezettek esetében, ugyanakkor (látszatra) a vegyes családokon belüli etnikai szocializáció többségi irányba való elbillenése kevésbé látványos. A horvát párú vegyes kapcsolatból született gyermekek 61,9, a horvát-magyar családban születettek 59,6 százalékát azonosították a kérdezettek horvát nemzetiségűiként. A magyar párú vegyes kapcsolatban született gyermekek 40 százalékát azonosították magyarként.

A kisebbségek etno-kulturális reprodukciója szempontjából a szülők generációjánál kedvezőbb tendenciák értelmezésében azonban óvatosnak kell lennünk. A látszólag kedvező(bb) eredmények részben a kérdezés technikájából adódnak. A gyermek nemzetisége esetén ugyanis a kérdőív (tévedésből) megengedte a vegyes kategóriát is. Ezt ugyanakkor igen kevesen választották. Nagyobb fokú torzítást okozott viszont az, hogy a (kisebbségi és többségi) válaszadók hajlamosak voltak gyermekeiket saját nemzetiségükkel azonosítani.

37. táblázat. A magyar párú vegyes házasságban született gyermekek nemzetisége (a válaszadó nemzetisége szerint)

		Magyar	Horvát	Szerb	Egyéb	Vegyes
Magyar párú vegyes kapcsolatok	A válaszadó magyar (N=105)	51,4%	37,1%	3,8%	3,8%	2,9%
	A válaszadó nem magyar (N=80)	25,0%	67,5%	1,3%	0,0%	0,0%
Horvát párú vegyes kapcsolatok	A válaszadó horvát (N=120)	14,2%	66,7%	5,8%	5,8%	3,3%
	A válaszadó nem horvát (N=106)	34,0%	56,6%	8,5%	0,0%	0,0%

A magyar válaszadók, akiknek más nemzetiségű párral volt közös gyermekük, 51,4 százalékban minősítették magyarnak a gyermeket, míg a nem magyar válaszadók magyar párral közös gyermekei esetében ugyanez az arány csak 25 százalék. A horvát tagú vegyes párok esetében a különbség valamivel kisebb. A horvát válaszadók 66,7, a nem horvát válaszadók 56,6 százaléka mondta a vegyes kapcsolatból származó gyermekét horvátnak.

38. táblázat. A nemzetiségi megoszlások a szülők, a kérdezettek és a gyermekek generációjában

	<i>Magyar</i>	<i>Horvát</i>	<i>Szerb</i>	<i>Egyéb</i>
Szülők (N=2402)	36,5%	44,8%	13,5%	5,2%
Kérdezettek (N=1201)	35,5%	49,9%	12,8%	1,8%
Gyermekek (N=937)	32,6%	52,4%	10,9%	4,1%

A fenti torzulás ellenére nyilvánvalónak tűnik a horvát identifikáció térnyerése a generációk közötti reprodukció során. Míg a szülők generációjában a horvátok aránya 44,8, addig a gyermekek generációjában 52,4 százalékos volt. Ezzel párhuzamosan úgy a szerbek, mint a magyarok aránya csökkent. Ismét ki kell emelni, hogy az intergenerációs etno-kulturális reprodukció elemzése egy földrajzi szempontból fiktív népességre vonatkozik, a fenti arányváltozások nem a tényleges dél-baranyai népesedési trendeket tükrözik, hisz azokat az etno-kulturális reprodukció mellett (mi több, annál nagyobb mértékben) befolyásolták a migrációs folyamatok is.

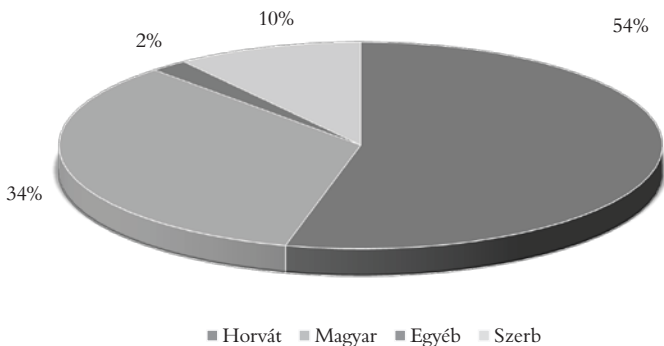
Anyanyelv

A nemzetiségi azonosulás mellett a kérdezettek, szülei, illetve gyermekeik anyanyelvére is rákérdeztünk.¹⁹ A 2001-es népszámlálás alapján elmondható, hogy Horvátországban a horvát nyelvi közösség jóval kiterjedtebb a horvát nemzet(iség)i közösségnél. A census alkalmával a teljes horvátországi népesség 11,4 százaléka vallotta magát valamely kisebbségi nemzetiség tagjának, míg a nem horvát anyanyelvűek aránya csak 5,9 százalék volt. Ez értelemszerűen azt jelenti, hogy többen vannak azok, akik a kisebbségi nemzetiségi identitással azonosulnak, mint azok, akik a kisebbségi (anya)nyelvi közösségekhez tartoznak. A szerbek esetében ez a különbség azt jelenti, hogy míg 201.631-an vallották magukat szerbnek, addig csak 44.629 neveztek a szerbet anyanyelvűeknek. Itt természetesen nem feledkezhettünk meg arról, hogy a szerb és a horvát nyelv közötti

¹⁹ Az anyanyelv jelentéstartománya széles és többértelmű. Jelenthet legjobban beszélt nyelvet, gyermekkorban beszélt nyelvet, vagy azt a nyelvet, amivel a kérdezett szubjektíve azonosul. Amikor az anyanyelvre kérdezzük rá ezek a jelentésrétegek egymásra tevődnek.

különbség minimális. A magyar nemzetiségűek szintén jóval többen vannak, mint a magyar anyanyelvűek (16.595, illetve 12.650 fő).

3. ábra. A minta anyanyelv szerinti megoszlása

Az általunk vizsgált dél-baranyai és kelet-szlavóniai mintán a 2001-es népszámlálás országos eredményeihez hasonlóan szintén kiterjedtebb a horvát nyelvi, mint a nemzetiségi közösség. A különbségek azonban nem annyira számottevőek, mint országosan. Az eredmények szerint a minta 54 százaléka horvát, 34 százaléka magyar és 10 százaléka szerb anyanyelvű, míg a nemzetiségi megoszlás 50, 36, illetve 13 százalék volt. A magyar nemzetiségűek 95 százaléka magyar, a szerbek 78 százaléka szerb anyanyelvű, ami szintén jóval meghaladja az országos átlagot.

39. táblázat. Az anyanyelv szerinti megoszlás nemzetiség szerint

Kérdezett nemzetisége	Kérdezett anyanyelve			
	Magyar	Horvát	Szerb	Egyéb
Magyar (N=426)	94,8%	3,5%	1,0%	0,6%
Horváth (N=600)	0,8%	98,8%	0,0%	0,3%
Szerb (N=153)	0,7%	20,9%	78,4%	0,0%

Amennyiben az intergenerációs etno-kulturális reprodukciót az anyanyelv átörökítésén keresztül vizsgáljuk, tendenciájában hasonló folyamatokat találunk, mint a nemzetiségi azonosulás esetében. A horvát felmenőkkel rendelkező vegyes családokban szocializálódott válaszadók 72,3 százaléka a horvát nyelvet nevezte meg anyanyelveként. A magyar párú vegyes családokban felnőtt válaszadók esetében a magyar anyanyelvűek aránya 34,6 százalék, ugyanakkor abban az esetben, ha a magyar anyanyelvű szülő mellett a másik szülő anyanyelve délszláv (horvát vagy szerb), a magyar anyanyelvűek aránya csak 27,3 százalék. Ez egyben azt jelenti, hogy a magyar anyanyelv átörökítésének esélye a vegyes házasságokon belül kisebb, mint a magyar nemzetiségi azonosulásé. Emellett az is figyelemre méltó jelenség, hogy a magyar anyanyelv átörökítése (szemben a nemzetiségi azonosulással) a homogén magyar családok mindegy 5 százalékában sem történik meg.

40. táblázat. A kérdezett anyanyelve a szülők anyanyelve szerint

Szülők anyanyelve	A kérdezett anyanyelve			
	Magyar	Horvát	Szerb	Egyéb
Mindkettő magyar (N=380)	95,3%	4,7%	0,0%	0,0%
Magyar-egyéb összesen (N=127)	34,6%	52,0%	8,7%	4,7%
Magyar-horvát/szerb (N=99)	27,3%	60,6%	11,1%	1,0%
Mindkettő horvát (N=490)	0,4%	98,0%	1,4%	0,2%
Horvát-egyéb (N=141)	17,7%	72,3%	7,8%	2,1%
Mindkettő szerb (N=126)	0,8%	23,0%	76,2%	0,0%
Szerb-egyéb (N=54)	5,6%	53,7%	38,9%	1,9%

A szerb-horvát vegyes családokban – miután a két nyelv lényegében azonos – a nyelvi szocializáció kevésbé problematikus. Itt az, hogy a válaszadó milyen anyanyelvűnek vallotta magát, sokkal inkább szubjektív azonosulás kérdése. E tekintetben a szintén a többségi horvátok felé billen a mérleg nyelve.

A gyermekek anyanyelve esetében szintén fellép az a torzító hatás, hogy a válaszadó hajlamos saját anyanyelvével azonosítani a gyermekét.

41. táblázat. A legnagyobb gyermek anyanyelve a család anyanyelvi összetétele szerint

	<i>Magyar</i>	<i>Horvát/szerb</i>	<i>Egyéb/vegyes</i>
Magyar homogén család (N=227)	98,2%	1,3%	0,4%
Válaszadó magyar (N=92)	38,0%	56,4%	5,6%
Magyar-délszláv vegyes család			
Válaszadó dél-szláv (N=80)	16,5%	74,7%	8,9%
Délszláv homogén család (N=468)	0,2%	97,4%	2,4%

A magyar délszláv kapcsolatból született gyermekeik anyanyelvét 38 százalékban minősítették magyarnak a válaszadók, amennyiben maguk magyar anyanyelvűek voltak, és 16,5 százalékban, amennyiben szerb vagy horvát anyanyelvűek. A válaszadó nemzetiségéből adódó torzítás mellett megállapítható, hogy az anyanyelv a válaszadók és gyermekeik között is kisebb arányban öröklődik át a vegyes házasságokon belül, mint a nemzetiségi azonosulás.

42. táblázat. Az anyanyelvi megoszlások változása generációnként

	<i>Magyar</i>	<i>Horvát</i>	<i>Szerb</i>	<i>Egyéb</i>
Szülők (N=2402)	36,7%	46,6%	12,8%	3,9%
Kérdezettek (N=1201)	34,3%	53,5%	10,4%	1,8%
Legidősebb gyermek (N=937)	30,7%	57,1%	8,6%	3,6%

Az anyanyelvi megoszlások generációs különbségei a horvát nyelvi közösség fokozatos terjedésére utalnak. Míg a szülők generációjában a horvát anyanyelvűek aránya 46,6, addig a gyermekek generációjában már 57,1 százalék. Ezzel párhuzamosan a magyar anyanyelvűek aránya 36,7 százalékról 30,7 százalékra, a szerb anyanyelvűeké pedig 12,8 százalékról 8,6 százalékra esett.

Horvát és magyar nyelvtudás, nyelvhasználat

Az egymást kizáró kategóriák halmazaként értelmezett anyanyelv, illetve a nemzetiségi azonosság mellett a magyar, illetve horvát nyelvtudásra is rákérdeztünk. Ezek a nyelvi kompetenciák egy olyan etnikailag nagymértékben kevert kistérségben, mint amilyen Dél-Baranya, kiegészíthetik egymást. Valójában azonban a magyar és a horvát nyelv viszonya igen aszimmetrikus. A teljes népesség 40,1 százaléka rendelkezik magas fokú magyar, míg 94,1 százaléka magas fokú horvát nyelvi kompetenciával. Eközben a magyarul egyáltalán nem vagy alig tudók aránya 37,9, míg a horvátul nem tudóké csupán 0,2 százalék. Nemzetiség szerint a magyarok 95,8, a horvátok 10,5, a szerbek 3,8 százaléka tud jól magyarul. A horvátul jól tudók aránya a magyarok között 83,4, a horvátok között 99,8, a szerbek között 99,3 százalék.

43. táblázat. A magyar nyelvtudás nemzetiség szerint

	<i>Magyar</i>	<i>Horvát</i>	<i>Szerb</i>	<i>Összesen</i>
I. Anyanyelvi szinten beszélek	78,6%	3,5%	0,6%	29,8%
II. Tökéletesen beszélek,	8,7%	1,3%	0,0%	3,9%
III. Nagyon jól beszélek, de érezhető akcentussal	8,5%	5,7%	3,2%	6,4%
IV. Nem beszélek nagyon jól, de esetek többségében meg tudom értetni magam	2,8%	14,3%	13,5%	10,0%
V. Nagyjából értek és nehézségek- kel meg tudom értetni magam	0,2%	17,8%	21,2%	12,0%
VI. Alig egy pár szót tudok	0,0%	25,8%	19,2%	15,6%
VII. Egy szót sem ismerek	0,0%	31,6%	42,3%	22,3%
Magas szintű nyelvi kompetencia (I+II+III)	95,8%	10,5%	3,8%	40,1%
Alacsony vagy közepes nyelvi kompetencia (III+IV)	3,1%	32,1%	34,6%	22,0%
Nyelvi kompetencia hiánya (V+VI)	0,0%	57,4%	61,5%	37,9%

44. táblázat. A horvát nyelvtudás nemzetiség szerint

	<i>Magyar</i>	<i>Horvát</i>	<i>Szerb</i>	<i>Összesen</i>
I. Anyanyelvi szinten beszélek	29,5%	79,3%	44,4%	56,8%
II. Tökéletesen beszélek,	22,2%	19,5%	49,0%	24,3%
III. Nagyon jól beszélek, de érezhető akcentussal	31,6%	1,0%	5,9%	13,0%
IV. Nem beszélek nagyon jól, de esetek többségében meg tudom értetni magam	13,8%	0,0%	0,7%	5,0%
V. Nagyjából értek és nehézségek- kel meg tudom értetni magam	2,1%	0,0%	0,0%	0,8%
VI. Alig egy pár szót tudok	0,5%	0,0%	0,0%	0,2%
VII. Egy szót sem ismerek	0,0%	0,0%	0,0%	0,0%
Magas szintű nyelvi kompetencia (I+II+III)	83,4%	99,8%	99,3%	94,1%
Alacsony vagy közepes nyelvi kompetencia (III+IV)	15,9%	0,0%	0,7%	5,8%
Nyelvi kompetencia hiánya (V+VI)	0,5%	0,0%	0,0%	0,2%

Ezek az arányok már önmagukban mutatják, hogy a vegyes házasságokon belüli nyelvi-kulturális szocializáció egy aszimmetrikus, a többségi repertoár elsajátítását támogató társadalmi térben zajlanak le. A nyelvi szocializációt meghatározó társadalmi tér aszimmetriáját mindazonáltal még élesebben megvilágítják a nyelvhasználati szokásokra kapott válaszok. Ebben tíz különböző regiszterben arra kérdeztünk rá, hogy a válaszadók (kizárólag vagy inkább) a magyar vagy a horvát nyelvet, illetve mindettőt használják-e.

A szerb, illetve horvát válaszadók esetében az összes regiszter esetében a (szerb-)horvát nyelv egyértelmű dominanciája volt kimutatható. Vagyis annak ellenére, hogy jelentős arányt képviselnek közöttük azok, akik magyar párú vegyes házasságban élnek, a délszláv kérdezettek intim szférájukban szinte egyáltalán nem használják a magyart. Hasonlóképpen annak ellenére, hogy olyan településeken élnek, ahol jelentős a magyarok aránya, a mindennapi nyilvános kommunikáció során szinte egyáltalán nem beszélnek magyarul.

45. táblázat. A magyar és horvát nyelvhasználat a magyar nemzetiségű válaszadók esetében

<i>Milyen nyelvet használ...</i>	<i>Csak/nagyrészt magyar</i>	<i>Fele-fele</i>	<i>Csak/nagyrészt horvát</i>
1. otthon?	66,4%	17,3%	16,4%
2. bevásárláskor?	12,2%	47,8%	40,0%
3. a munkahelyén?	17,8%	32,2%	50,0%
4. a polgármesteri hivatalban?	7,3%	10,9%	81,9%
5. az orvosnál?	13,6%	12,9%	73,4%
6. a rendőrségen?	0,3%	1,6%	98,2%
7. tévénézéskor	29,2%	57,9%	12,9%
8. rádióhallgatáskor	24,2%	54,7%	21,1%
9. olvasáskor	31,5%	47,3%	21,3%
10. amikor magában számol	67,9%	12,0%	20,1%

46. táblázat. A magyar és horvát nyelvhasználat a horvát és szerb nemzetiségű válaszadók esetében

<i>Milyen nyelvet használ...</i>	<i>Csak/nagyrészt magyar</i>	<i>Fele-fele</i>	<i>Csak/nagyrészt horvát</i>
1. otthon?	1,1%	3,5%	95,2%
2. bevásárláskor?	0,4%	4,1%	94,6%
3. a munkahelyén?	0,8%	1,6%	96,6%
4. a polgármesteri hivatalban?	0,3%	0,3%	98,5%
5. az orvosnál?	0,1%	0,5%	98,4%
6. a rendőrségen?	0,1%	0,0%	99,0%
7. tévénézéskor	0,3%	5,7%	90,3%
8. rádióhallgatáskor	0,4%	4,9%	91,2%
9. olvasáskor	0,7%	3,2%	92,9%
10. amikor magában számol	1,1%	2,3%	94,3%

Az eredmények arra utalnak, hogy a szerbek, illetve a horvátok számára a nyilvános nyelvhasználat során a magyar nyelvűek jelenléte gyakorlatilag nem érzékelhető. A nyilvános nyelvhasználat aszimmetriáját, ami a vegyes (és homogén) családban felnövő magyar származásúak nyelvi szocializációját is meghatározza, Brubaker (és mások 2006) nyomán a jelöletlen (*unmarked*) és jelölt (*marked*) ellentétpáron keresztül érthetjük meg jobban. A jelöltetlen kategóriaként a nyilvános térben történő találkozások során a horvát nyelv egyfajta alapértelmezés-ként működik. Ha valaki (akár egy magyar anyanyelvű személy is) egy ismeretlennel találkozik Dél-Baranyában, azt nagy valószínűséggel horvát nyelven szólítja meg. A magyar nyelv használata a jelöletlen kategóriaként működő horváthoz képest mindig egyfajta kivétel.

Amellett, hogy a nem magyar anyanyelvűek nyelvhasználatából gyakorlatilag hiányzik a magyar, a magyarok is igen nagy arányban használják a horvátot a különböző regiszterekben. Csupán a családon belüli kommunikációban, illetve intim nyelvként (amikor magában számol) van domináns helyzetben a magyar.

47. táblázat. A magyar párú vegyes családok tagjai közötti kommunikáció

	<i>Csak/ nagyrészt magyar</i>	<i>Fele-fele</i>	<i>Csak/ nagyrészt horvát</i>	<i>Egyéb</i>
A házastársak közötti kommunikáció (N=176)	11,4%	14,2%	72,2%	2,3%
A magyar fél és a legidősebb gyermek közötti kommunikáció (N=161)	26,2%	20,1%	53,0%	0,6%
A nem magyar fél és a legnagyobb gyermek közötti kommunikáció (N=161)	11,2%	11,2%	75,2%	2,5%

A magyar nyelvhasználat viszonylag alacsony aránya arra utal, hogy a vegyes házasságokon belül a magyar nyelvi-kulturális reprodukció sokkal kisebb mértékben történik meg, mint azt a nemzetiségi, vagy akár anyanyelvi adatok alapján gondolhatnánk. Ezt a vegyes családokon belüli kommunikációra vonatkozó kérdések is maximálisan megerősítik. A magyar-délszláv vegyes házasságok 72,2 százalékában a házastár-

sak közötti kommunikáció nyelve csak vagy nagyrészt a horvát, és csupán 11,4 százalékában dominál a magyar. Még beszédesebb, hogy azok a magyarok, akiknek vegyes házasságból származó gyermekeik vannak, 53 százalékban kizárólag vagy nagyrészt horvátul beszélnek a legidősebb gyermekkel. A nem magyar házastárs természetesen még ennél is nagyobb arányban, 75,2 százalékában kommunikál a gyermekkel csak vagy nagyrészt horvátul.

Összefoglalás

A társadalmi státus egyenlőtlenségei

Amikor a dél-baranyai és kelet-szlavóniai régió gazdasági, illetve társadalmi viszonyait vizsgáljuk, nem feledkezhetünk meg arról, hogy egy többszörösen hátrányos helyzetű, a történeti események által perifériára sodort kistérségben vagyunk. Az Osztrák-Magyar Monarchiával együtt a térség addigi gazdasági-társadalmi kapcsolatainak egy jelentős része szűnt meg, elvágvva Dél-Baranyát a régió Magyarországra eső részétől. Ezt a folyamatot a délszláv szecessziós háború tetőzte be, ami egy időre Horvátország többi részétől is elvágtatta a területet, illetve a Szerbiához tartozó Vajdasággal létező kapcsolatokat máig hatóan megszüntette. A háború, illetve a szerbek által megszállt területek teljes gazdasági csődje amúgy is igen nehéz helyzetbe hozták a régiót.

A történeti kataklizmák okozta megrázkódtatások mellett a gazdaságfejlesztési beruházások is elkerülték a régiót. A második világháborút követően a beruházások elsősorban az ipari létesítményeknek otthont adó Zágráb-környéki, illetve Tengeremelléki területek fejlődésének kedveztek. A döntően mezőgazdasági jellegű és a fő infrastrukturális csomópontoktól távol eső kelet-szlavóniai területeknek azonban a hetvenes években bekövetkező, a turizmus és szolgáltatások fellendülésével bekövetkezett váltás sem volt kedvező. Jelenleg Eszék-Baranya, illetve Vukovár-Szerém megyék, ahova a vizsgálatba bevont települések estek, jóval a horvát átlag alatti GDP-vel, illetve az átlag fölötti munkanélküliséggel és szegénységi rátával jellemezhetők. A különbségek még szembeötlőbbek, ha a fejlett régiókkal vetjük össze ezeket az adatokat.

Miután végiggondoltuk az etnikai egyenlőtlenségek vizsgálatának különböző lehetőségeit, egy, a magyar kisebbségkutatási irodalom felől

nézve szokatlan (amúgy teljesen magától értetődő és szükséges) döntést hoztunk. A vizsgálatot – az eredeti tervekkel ellentétben – nem a horvátországi magyar, hanem egy adott településcsoport teljes népességén folytattuk le.

Az összehasonlításból egyértelműen kitűnik, hogy a többségi horvátok szerkezeti mutatói a leginkább kedvezőek. Ez a magyarokkal szemben például az iskolázottságban nyilvánul meg egyértelműen. A magyarok között jóval az átlag fölött találunk alapiskolai végzettségűeket. A horvátok közt a fiatal (35 alatti) népességen belül jóval magasabb az egyetemi, a középkorúak között pedig a középfokú szakképzéssel rendelkezők aránya. A magyarok között (ezzel is összefüggésben) egyértelműen nagyobb arányt képviselnek a leszakadók, akár a jövedelmi, akár a vagyoni szegénység mutatóján keresztül vizsgáljuk. Mindez részben azzal függ össze, hogy a (vizsgált régió belül is) perifériális jellegű településeken koncentrálódnak és a korszerkezetük is kedvezőtlenebb. Az ugyanakkor, hogy a magyarok között több a leszakadó, nem jelenti azt, hogy a közösség társadalmi szempontból homogénebb lenne. Épp ellenkezőleg, miután elsősorban a horvátoknál meglévő viszonylag széles (jórészt állami alkalmazottakból álló) középréteg hiányzik, a magyar közösségen belüli társadalmi egyenlőtlenségek nagyobbak, mint a régió teljes magyar horvát népességén belül.

A szerbek szintén kedvezőtlenebb helyzetben vannak a horvátoknál, és a jelek arra utalnak, hogy egyre inkább a magyaroknál is. Ez azonban nem minden mutató esetében érvényesül. A szerbek iskolázottsági mutatói például jobbak az átlagnál, vagy hasonlóképpen a vagyoni helyzetük sem kedvezőtlenebb. Egyértelműnek tűnik azonban, hogy a Horvátországhoz visszatért területen egy nagyon előnytelen munkaerő-piaci pozícióban találták magukat. Jóval nagyobb körükben a munkanélküliség, illetve általában véve alacsonyabb a foglalkoztatottak aránya. Azt mondhatjuk, hogy a magyarok jellemzően alacsonyabb beosztásban kapnak munkát a horvátoknál, a szerbek viszont (újabbán és korábban valószínűleg előnyösebb gazdasági és társadalmi pozícióik ellenére) nem, vagy nehezen kapnak munkát. Ez értelemszerűen társadalmi pozícióik gyors erodálódásához vezet.

Etnikumközi kapcsolatok és kisebbségi stratégiák

Ezen a ponton az etnikai rétegződési rendszer és a kisebbségi stratégiák direkt módon összekapcsolódni látszanak. Három lehetséges stratégiát különböztettünk meg, a szecessziós, a pluralista, illetve az asszimilációs stratégiát.

A szecessziós stratégiát követő kisebbségek az adott társadalmi kereteken kívül képzelik el jövőjüket. A kilencvenes évek elején ez a stratégia a szerb kisebbségen belül dominánssá vált. Az elbukott elszakadási kísérletnek azonban katasztrofális következményei voltak. A nyugat-szlavóniai és krajainai területekről a szerbek többsége egyszerűen elmenekült a területet visszafoglaló horvát egységek elől. Kelet-Szlavóniát és Baranyát – amit nem harcokban szabadítottak fel a horvátok – nem jellemezte ilyen arányú menekülthullám, de a szerbek jelentős része innen is távozott. Emellett az otthon maradók a korábbinál jóval kedvezőtlenebb helyzetben találták magukat, amit az etnikai rétegződési rendszerben elfoglalt új helyük mellett például az is mutat, hogy a társadalmi távolság-skálára kapott eredmények nagyon aszimmetrikusak. Miközben a szerbek között nagy többségben vannak azok, akik problémamentesen a családjukba vagy baráti körükbe fogadnának horvátokat, illetve magyarokat, ez utóbbi két etnikum tagjai között jelentős arányt képviselnek azok, akik nem akarnak a családjukban vagy barátaik között szerbeket látni. Ezek az eredmények azt valószínűsítik, hogy a szerbek a magyaroknál jóval élesebben szembesülhetnek a közvetlen diszkriminációval.

A magyarok és a horvátok kapcsolata jóval békésebbnek és közvetlenebbnek tűnik, azonban tévednénk, ha azt bármilyen értelemben szimmetrikus viszonyként gondolnánk el. Ennek csak az egyik eleme, hogy a magyarok helyzete az etnikai rétegződési rendszeren belül kedvezőtlenebb a horvátokénál. Másrészt ugyanis a horvát társadalmi, illetve nyelvi-kulturális dominancia az élet minden területén jelen van és magától értetődő. Mindez olyan aszimmetrikus társadalmi terek kialakulásához vezet, ahol a magyar kisebbségi elitek által megfogalmazott és hangoztatott pluralista stratégia (a közösségként való megmaradás és ekként való társadalmi integráció) mellett egyre nagyobb teret nyer az elsősorban az egyéni életstratégiákban megnyilvánuló és közösségi stratégiaként kevésbé (vagy egyáltalán nem) megfogalmazott asszimiláció. A horvátok és magyarok közötti kismértékű társadalmi távolságok egyben azt

is eredményezik, hogy ennek a stratégiának a többség felől nemigen vannak gátjai.

Amikor az etnikumközi kapcsolatok vizsgálatakor az asszimilációs folyamatokat állítottuk a középpontba, természetesen tisztában voltunk azzal, hogy egy problematikus és sokak által „korszerűtlennek” vélt fogalmi konstrukcióval dolgoztunk. Úgy véljük azonban – és e tekintetben a nemzetközi szakirodalom is inkább megerősít, mint elbátortalanít²⁰ –, hogy a szempontok tisztázását követően a fogalom egy jól használható analitikus eszköz.

IRODALOMJEGYZÉK

- Alba, Richard – Nee, Victor: *Rethinking the American Mainstream. Assimilation and Contemporary Immigration*. Cambridge, Mass. – London: Harvard University Press, 2003.
- Allcock, John B.: *Rural-urban Differences and the Break-up of Yugoslavia*. *Balkanologie* VI/1–2 (décembre 2002), 101–125. 2002.
- Angeli András: Horvátországi magyar közösségek szociográfiai felmérése. Kézirat. MKI-Archívum 522/1987: Budapest, 1941.
- Arday Lajos: *A jugoszláviai magyar nemzetiség helyzete (1981)*. Medvetánc. Jelentések a határokon túli magyar kisebbségek helyzetéről I. Csehország, Szlovákia, Románia, Jugoszlávia. ELTE: Budapest, 1998:265–303..
- Arday Lajos: *Fejezetek a horvátországi magyarok történetéből I.* Teleki László Intézet: Budapest, 1994.
- Blau, Peter M. – Blum, Terry C. – Schwartz Joseph E.: Heterogeneity and Intermarriage. *American Sociological Review* Vol. 47., No. 1 (Feb.), 45–62. 1982.
- Bognar, Andrija The Status of Hungarians in Vojvodina from 1918 to 1995. In Aleksandar Ravli (ed.): *An International Symposium: South-eastern Europe 1918–1995*. Zagreb: Croatian Heritage Foundation & Croatian Information Centre, 1995: 86–103.

²⁰ Lásd Alba-Nee 2003.

- Brubaker, Rogers: Az asszimiláció visszatérése? A bevándorlással kapcsolatos szemlélet megváltozása és ennek következményei Franciaországban, Németországban és az Egyesült Államokban. *Regio* 2002/1, 3–23.
- Brubaker, Rogers – Feischmidt Margit – Fox, Jon E. – Grancea, Liana *Nationalist Politics and Everyday Ethnicity in a Transylvanian Town*. Princeton and Oxford: Princeton University Press, 2006.
- Gereben Ferenc: *A horvátországi magyarok azonosságtudata (egy szociológiai felmérés alapján)* <http://public.carnet.hr/maho/gereben.html> (letöltve 2010–02–16)
- Gordon, Milton M.: *Assimilation is American Life: The Role of Race, Religion and National Origin*. New York: Oxford University Press, 1964.
- Gündüz-Ho gör, Ai e – Smits, Jeroen: Intermarriage between Turks and Kurds in contemporary Turkey. *European Sociological Review*, 2002/18, 417–432.
- Gyurgyík László *Asszimilációs folyamatok a szlovákiai magyarság körében*. Pozsony: Kalligram, 2004.
- Kalmijn, Matthijs: Intermarriage and Homogamy. Causes, Trends, Patterns. *Annual Review of Sociology*, Vol. 24 (1998), 395–421.
- Kapitány Balázs – Spéder Zsolt: *Szegénység és depriváció. Társadalmi összefüggések nyomában*. KSH-NKI M helytanulmányok 2004/4
- Kertzer, David I. – Arel, Dominique: Censuses, identity formation, and the struggle for political power. In .Kertzer, David I. – Arel, Dominique (ed.) *Census and Identity. The Politics of Race, Ethnicity and Language in National Censuses.*: Cambridge University Press: Cambridge, 2002:1–43.